

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 149
(17478)

2007 чылдың
ДЕКАБРЬ 6,
четверг

Номерни парлалгаже
дужаганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 16.30.
Садар өртээ 4 рубль.

РФ-тиң Күрүне Думазының бешки чыыжының
депутаттарының соңгулдалары

«ЧАНГЫС ДЕМНИГ РОССИЯ» ПАРТИЯЗЫНГА СОҢГУКЧУЛАР БҮЗҮРЭЭН

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының
Күрүне Думазының бешки чыыжының депутаттарының
соңгулдалары 2007 чылдың декабрь 2-де болуп эрткен.

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының даргазы Владимир Чуровтуң РФ-тиң Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларының эрткениниң түңнелдериниң баш бурунгаар алган медээзи-биле дыңнатканын езугаар алырга, Россияның соңгулчуларының 64 хуузу бадылаашкына киришкен. Соңгулдаларга киришкен он бир партиядан «Чангыс демниг Россия», «Россия Федерациязының Коммунистиг партиязы», Россияның Либерал-демократтыг партиязы, «Чөптүг Россия» партиялары соңгулчуларның 7 хуудан хөй бадылаашкынын алган, олар Күрүне Думазының депутадының мандадының үлежинге киржир. Оон арткан партиялар соңгулчуларның 7 хуу бадылаашкынын ап шыдаваан. Россияның соңгулчуларының 64 ажыг хуузу «Чангыс демниг Россия» партиязы дээш бадылаан, ооңбиле олар бо партияга идеген, бүзүрөп турарын көргүскөн.

РФ-тиң Төп соңгулда комиссиязының баш бурунгаар санап көргөни-биле алырга, «Чангыс демниг Россия» партиязы РФ-тиң Күрүне Думазының депутадының 315 мандадын, Коммунистиг пар-

тия — 57, РЛДП — 40, «Чөптүг Россия» — 38 депутат мандадын ап болур.

РФ-тиң Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларының албан езузу-биле түңнелин РФ-тиң Төп соңгулда комиссиязы декабрь 11-де үндүрөр.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы республикага болуп эрткен РФ-тиң Күрүне Думазының бешки чыыжының депутаттарының соңгулдаларының баш бурунгаар түңнелдерин үндүргөн. Тыва Республиканың соңгулчуларының 80,85 хуузу бадылаашкына киришкен. Сүт-Хөл кожуунуң соңгулчуларының 99,39 хуузу, Өвүрнүң — 96,93, Барыын-Хемчиктиң 94 хуузу бадылаашкына киришкен, эң-не идепкейлин көргүскөн. Кызыл хоорайның соңгулчулары бо соңгулдаларга мурнуку чылдардан идепкейлиг киришкен, оларның 74,63 хуузу боттарының хамааты хүлээлгезин күүсеткен. Бии-Хем кожуунуң соңгулчуларының 70,61 хуузу соңгулдаларга киришкен, ол республикада эң-не куду көргүзүг болган, ындыг-даа болза, ол Россияның деңнелинден бедик болуп турар.

Кайы-даа кожуунуң, хоорайның соңгулчуларының колдуунда шуптузу «Чангыс демниг Россия» партиязынга бүүрелин илередип, ол дээш боттарының бадылаашкынын бергеннер. Баштайгы үндүргөн сан-чурагайлар езугаар алырга, республиканың соңгулчуларының 89,21 хуузу В.Путинниң партиязы дээш үнүп бергеннер. Тываның соңгулчулары Коммунистиг партия дээш 2,99 хуу, «Чөптүг Россия» — 2,55, РЛДП — 2,09 хуу бадылаашкынын берген, өске партияларның хуулары оон-даа эвээш болган.

Соңгулдалар үезинде хоойлужудулга хажыдыышкыннары, чурум үрээшкыннери демдеглетинмээзин республиканың Соңгулда комиссиязы дыңнаткан.

Федералдыг соңгулдалар-биле кады Каа-Хемге кожуун чагаргазының, 11 суму чагыргазының баштыңының, сумуларның Төлээлекчилер хуралдарының депутаттарының соңгулдалары болуп эрткен. Баштайгы үндүргөн медээ езугаар кожуун чагыргазының баштыңына кордап турган кандидаттардан Сарыг-Сеп суурнуң Төлээлекчилер хуралының даргазы Александр Шелехов соңгулчуларның хөй бадылаашкынны алган. 11 сумунуң Төлээлекчилер хуралының 85 депутады соңгуткан.

Бистиң корр.

Чагыдылга — 2008 (I)

"ШЫН" — ЧОННУҢ СОЛУНУ

2008 чылдың бирги чартык чылында чагыдылгазы
Тываның бүгү почта салбырларында, «Тывапечать» КХН-
ниң киоскилеринде чоруп турар.

Бирги чартык чылда чагыдылганың өртээ:

Хууда чагыдыкчыларга — 423,06 рубль
Пенсионерлерге, инвалидтерге — 369,18 рубль
Албан черлеринге (организацияларга) — 463,08 рубль

Үш айда:

Хууда чагыдыкчыларга — 211,53 рубль
Пенсионерлерге, инвалидтерге — 184,59 рубль
Албан черлеринге (организацияларга) — 231,54 рубль

«ТЫВАПЕЧАТЬ» КХН-ниң киоскилеринде
чагыдылга өртээ:

Чартык чылда — 186 рубль.

Үш айда — 93 рубль.

Бир айда — 31 рубль.

«Тывапечать» КХН-ниң киоскелери дараазында чурттак-чылыг черлерде бар: Кызыл-Мажалык, Ак-Довурак, Постоянный, Самагалдай, Чадаана, Шагаан-Арыг, Сарыг-Сеп, Туран, Бай-Хаак, Каа-Хем №17.

Тайылбыр: редакция чагыдылга өртээн улгаттырбас сорулга-биле почтага мооң мурнунда турган чигелделиг өртектен кирип каан турган, ынчалзажок олар Москвадан боттарының өртектен немей салып алганнар.

***

«Тывапечать» КХН-ге чагыдылга кылгаш, солунну ооң киоскилеринден барып алырын дыңнадып тур бис.

ЧАГЫДЫЛГА ДЕКАБРЬ 10-ДА ДООСТУР

Хүндүлүг чонувус,

«Шын» солунну чагыдып алырынче далажыңар.

Чагаалар допчулалы

өөредиглиг болгу дег чагааларны парлап турар бис.

Бажың-балгат оочуру, чурттаар оран-сава дугайында элээн хөй чагаалар келгилээн. Оларга харыыны аңгы материалга бээрин кызар бис.

Мен бодум хуумда ажылдап келген үемде чагаалар дугайында доктааксадым. Сентябрь айда ажылдап эгелээн хүнүмден бо ноябрь 28-ке чедир 355 чагаа бүрүткээн болзумза, ооң 33-үн архивтээн, 282 чагаалар парламенттин азы материал бижиринге оорга болган. Кызылдан **Бады Ооржак, Арбычыга Даржаа, Сарыг-оол Санчы, Даңзы Салчак, Чаа-Хөлден Зоя Маады, Сүт-Хөлден Бораш Ондар**, Кызыл кожуундан **Алдын-оол Ооржак, Танов Чигден, Мөңгүн-Тайгадан Кара-оол Успун, Бай-Тайгадан Адыг Чимис, Чөөн-Хемчиктен Шойдар Дүвөндөй, Оолак Карасал, Тожудан Михаил Ондар** дээш, оон-даа хөй доктаамал бижикчилеривиске өөрүп четтиргенивисти илеретпес аргагыс чок. Силерниң чагааларыңар ачызында республиканың чону Тываның сумуларында чүү болуп турарын, ында чоннуң амыдыралы-биле таныжып турарлар. Ынчангаш чагаа бүрүзүн харыы чок арттыр-базын кызыдар бис, ам-даа идепкейлиг бижирең, чагааларыңарны манап артыгыс.

Айлаң ДАРЖАА,
чагаа килдизиниң редактору.

Интернеттен медээ

ЧУС ХАРЛААНЫ- БИЛЕ БАЙЫР ЧЕДИРГЕН

Каа-Хем суурда чурттап олулар Анна Тимофеевна Васенованың декабрь 4-те 100 харлаан төрүттүнгөн хүнүн таварыштыр ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол байыр чедирип, белек-селектиг хоочуннуң бажыңына четкен.

Бүгү назыында көдээ ажыл-агыйга ажылдап чораан болгаш Анна Тимофеевна аалчызы-биле чер, мал ажылы болгаш ооң чидиг айтырыгыларының дугайында чугаалашкан. Ооң 86 харлыг уруу Алефтина Галкина Тывага 1954 чылда келгеш, Ильинка суурга зоотехниктеп күш-ажылчы намдарын эгелээн. Ынчангаш ол ийн авашкыларның көдээ ажыл-агый талазы-биле үнелиг саналоналын Шолбан Валерьевич күзелдин-биле кичээнге ийлиг дыңнаан.

Узун назылаарының чагыды: «Күш-ажыл, күш-ажыл база катал күш-ажыл» дээрзин олар чугаалааннар.

Бистиң корр.

ХАРЫЫ ЧОК АРТТЫРБАЗЫН КЫЗЫДАР БИС

«Шын» солунуң редакциязынга ноябрь 28-ке чедир 1473 чагаа келген. Оларның 304-үн архивтээн. Архивче кирип турар чагаалар колдуунда төрүттүнгөн хүннерге «Шын» солуну дамчыштыр байыр чедирерин дилээн, четтиргенин азы кажыыдалын илереткен чагаалар бооп турар. Ындыг хевирлиг чагыгыларны «Шын» солунуң редакциязы чүгле шериг албаны эрттирип турарларның дилээ-биле халас үндезинге парлаар, арктаннары — өртектиг. Оон ыңай соңгулдалар дугайында хөй материалдар архивче кирип турар. Чагааларда медээлер эргижирээни-биле архивтээр уjurга таваржып турар бис. Чамдык шүгүмчүлдег чагааларда авторларның аттары чок азы билдинмес кылдыр чүгле фамилиязын бижип каан болур. Чижээ,

ЧҮГЕ ЧАГЫДЫЛГА ЧОГУЛ?

Барыын-Хемчик кожуунуң төв үнге 30 ажыг чыл чурттап, библиотеканың доктаамал номчукчузу чордум. Аңаа «Шын», «Тувинская правда», «Спорт», «Комсомольская правда» болгаш өске-даа солун-сеткүүлдер номчуур сорулга-биле неделяда 2-3 катал кээр доктаамал аалчызы турган мен. Номчулга

залыңа пенсионерлер, шко-лачылар болгаш өске-даа номчукчулар кээп, номчуттунар чаңчылдыг. Чоокта чаа ол номчулга залыңа баарымга, 2007 чылдың чартык чылда чагыдылгазын кылырынга кожуунуң чагырга чери (Идам-Сүрүң И.С.) кандыг-даа дуза көргүспейн турарын библиотека ажылдакчызы, культураның хоочуну В.К. Куулар меңээ чугаалады. Бо чылдың июнь айдан бээр маңа солуннар шуут келбестээн. Мурнуку чылдарда кожуунуң чагыргазының даргазы турган А.М. Маркс-оол номчулга залыңа чагыдылга кылып акша-хөрөңгини аңгылап берип турган. Кожуунуң харылзаа салбырынга ажылдап тургаш, янзы-бүрү солуннарны чагыттырып алгаш, үнүздир номчуттунуп олулар турган-на дарга болгай, ам канчап ынчал бөдүүн чонну бода-вайн турары ол чүве ийик?!

К.Салчак.

Мындыг хевирлиг чагаалар чырыкче үнмейн барып болур, чүге дээрге автор адын долугузу-биле биживээн. 2007 чылдың февраль 14-те №14 «Шын» солунга «Акша тыртпастан» деп эгелиг харыы берген турбуже, Бай-Тайга ко-

жуунуң Кара-Хөл сумуздан пенсия талазы-биле дүвүрелдиг байдал дугайында чагаалар келбишаан. Сумуда харылзаа салбырының ажылдакчызы В.Ш.Хертек чоннуң пенсиязын кара туразында тыртып ап турган болза, ам мырыңай садыгжызы пенсия үлээр аларганы чонну кайгадып турар.

Аңгы-аңгы ямыларның парлалга албаннарындан чагаалар неделя санында кээп турар. Оларны «Ленин, 18 дыңнадып тур», «Онза байдалдар ямызында», «ТР-ниң Улуг Хуралында», «Прокурор хыналдазы» деп рубрикалар-биле парлап үндүрүп турар бис.

Р.Л.Кошкар-оолдуң «Иениң хомудалы», Х.Х.Кара-Салдың «Инээм өртээн кым төлээр, суд приставтары холун чаңгаар-дыр», Өвүр кожуунуң Дус-Дагдан С.Айыр-Санааның эрге-хоойлу ажылдакчызының дугайында чагааларын парларда азы аңаа харыы бээрде, эрге-хоойлу ажылдакчыларының сүмези чугула деп санааш, чырыкче үндүрбээн бис. Ээлери харыызын албан алып.

Оон ыңай сактыышкыннар дугайында материалдар хөй. Оларның иштинден аныяк-өскөнге

5 ХАРЛЫГ ҮГЕРГЕ — ТЫНАР АППАРАТ

Үгер Ховалыг 5 харлыг. Ол ийн чыл бурунгаар дегдирген соонда, өкпезиниң чамдык дамырлары өлүгленип, агаар тынарга берге аларган, ынчангаш ол республиканың уруглар эмнелгезинде агаар тындырар аппарат адаанда чыдып турар. Өкпези багай болганындан, бичии оол бодунуң үе-чергелери дег үр үеде ойнап-хөгөлөп шыдавас, эмнелге иштинге хөй эвес кылаштаан соонда, аңаа агаар баллону херек алаар.

Оолду авазы каапкан, ие эргезин казыттырган. Ачазы 37 харлыг Султан Ховалыг оглунга үргүлчү кээп турар. Ынчалза-даа ону кайнаар-даа ал алыр чери чок, хоорайда бажың-балгады чок, боду ажылдаар черинде чурттап турар. С.Ховалыг бичиизинден тура школа-интернатка өскөн, ону доозуп үнгөш, кирер, чурттаар бажың-балгат-даа чок арткан. Оон аңгыда, ача оглун бодунга ал алыр дээрге, агаар арыгалап тынар баллон чокка оол үр чурттап шыдавас. Ооң өрттээ 70-100 муң рубль, ындыг түң акша ачада чок.

Бо хүннерде адашкыларның сагыжы ажыттырган—Тыва Республиканың Чазаа оларга бажың бээр болган, а бичии Үгерге агаар арыгалап тынар баллону Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол болгаш Чазак-

Буянынг ачы-дуза

тың оралакчы даргазы Иван Чучев садып бергеш, ону бо хүннерде эмнелгеге барып тывыскан.

«Кончуг-ла эки, үезинде болган шитпир-дир. Езулуг чөптүг, шын чорук-тур деп бодаар кижидир мен. Ужуру болза, күрүне школа-интернат доосканнарны бажың-балгат-биле хандырар ужуру турбуже, бичии Үгерниң ачазы чурттаар чер чок артканы бо-дур, ам адашкылар амыраан. Үгер бо чаа аппаратага чаңчыгып өөренир ужуру, ол ындыг-ла амыр эвес болур. Ынчангаш баштайында өй-өйлөп чандырып турар бис, оон соонда бичии кижии агаар чедишпейн баарга боду аппаратка чедип, тынып ап турар апаарга, шуут үндүр бижип болур бис. Өкпезиниң шыңганнарынче агаар багай кирип турганындан оол боду арай шаг чок, ынчалза-даа ол кончуг шоваа, ийи дылга арыг чугааланып, уруглар-биле ойнап турар» — деп, эмнелгениң реаниматолог эмчизи Оолак Монгуш адашкылар дээш өөрзөн сеткилин чажырбады.

Чазак кежигүннериниң чаш кижиге көргүскөн бо ачы-дузаныңга хейде-ле кыдыында бо өске кижии өөрүп олурар боор-дур. Мындыг буянынг кижилер бистинг аравыска хөй-ле болзунам.

Дина ОЮН.

ТӨЛЕВИЛЕЛДЕРНИ БОТТАНДЫРАРЫНЫҢ АРГАЛАРЫ

Эрткен неделяда мурнады хөгжүдөр национал төлевилелдерни амыдыралга боттандыраарының хыналдазының талазы-биле Тыва Республикада ажылчын бөлүктүң хуралы ТР-де федералдыг Кол инспектор В.И.Чернышевтуң даргалааны-биле болуп эрткен.

«Кадыкшыл» мурнады хөгжүдөр национал төлевилелдин амыдыралга боттандырып эгелээниң соонда, Тыва Республикада демографтыг байдал экижиңгезгелээ. 2007 чылдың 9 айларының көргүзүлгери-биле чаш уругларның төрүттүнери эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, 22 хуу өскөн, азы 5519 уруг төрүттүнгөн. Чаш уругларның өлүп хораары 16,3 хуу кызырылган. Бо төлевилелдин шугуму-биле келген дериг-херекселдер эмнелге черлериниң материал-техниктиг байдалын экижиткен.

Келген дериг-херекселдерни негелде езугаар деринринге, эмнелге ажыл-чорудулгазын чорударыңга лицензия алырыңга, бо дериг-херекселдер-биле ажылдаар тускай эмчи ажылдакчыларын өөредиринге республика болгаш муниципалдыг бюджеттен 2006 чылда 310 муң рубль чарыгдаттыңан болза, 2007 чылда 1,898 млн. рубль чарыгдаттыңан.

Чаа дериг-херекселдер эмчи ачы-дузанын шынарлыг чедиринге, аарыгларның эге чадазында илередиринге улуг ужуру-дузаны болуп турар. РФ-те рак аарыгларын эге чадазында эмнээрин илередири 43,3 хуу болуп турар болза, ТР-де 40,5 хуу, Кызыл хоорайда 39,6 хуу. Чаа рентген аппараттарының дузазы-биле туберкулез болгаш төрүмелинден сөөк-дамыр аарыглыгларын илередип, тырттырып турар. Туберкулез аарыын илередири-биле эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, 7186 кижии хөй хаара тутунган азы 69,9 хуудан 72,1 хуу чедир өскөн. 309 аарыг кижини илереткен. Мындыг бедзэн көргүзүлгөр дыка хөй. Ынчангаш ам тургустунуп келген чидиг айтырылгарга доктаап көрээлиңер: бо төлевилелдин шугуму-биле келген дериг-херекселдер Чаа-Хөл

(ажылдаар специалист чок), Каа-Хем, Чөөн-Хемчик (ТР-ниң Кадык камгалал яамызының чөптүг эвес үлзэн), Өвүр (лицензия чок), Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик (гистероскопка ажылдаар специалист чок) кожууннарда ажылгалап чок турар. 2007 чылдың август айда Санкт-Петербургуң БюХимМак ХАН-ның үндүргени лабораторлуг дериг-херекселдери Ак-Довурак хоорайда (өрээл санитарлыг негелдеге дүүшпес), Тес-Хем кожуун эмнелгезинге шенелде ажылдар кылырга, дериг-херексел ажылдавас боорга, тускай мергежилдиглерни чалаан болгаш база ажылгалап кирбзэн. Тускай өөре-

Тыва Республика «Рост» дээр эм эккеп турар фирмага өреленген.

Дараазында «Хамаатыларга — чедингир чурттаар оран-сава» төлевилелдин күүселдезиниң дугайында чугаалашкан. 2007 чылдың 9 айларының түннели-биле 14,7 муң кв.м. чурттаар бажың ажылгалап кирген, 238 млн. рубльге ипотека чээлилерин берген, ооң 44 хуузу аныяк өг-бүлелерге азы 39,6 млн. рубль. Кызыл болгаш Тожу кожууннарда өске кожууннарга деңнээрге, чуртталга бажыңнарын ажылгалап хөй кирип турар. Өвүр, Каа-Хем, Сүт-Хөл кожууннарда чуртталга бажыңнарынның туттунуп турары эки.

Бо төлевилелди боттандыраарыңга бергедээшкннер: тудуг болгаш чер документациялары ажылдап кылыр акша-хөрөңгиниң чогуңдан болгаш электри, чылыг энергиязы чедишпези-биле Кызыл

Мурнады хөгжүдөр национал төлевилелдерниң шугуму-биле келген дериг-херекселдер эмнелгелерде ажылгалап чок туруп турар. Чылдагааны: специалист чок, лицензия чок, санитарлыг негелдеге дүүшпес.

дип алган эмчи ажылдакчылары чок болганындан, чамдык кожууннарда лабораторлуг дериг-херекселдер долузу-биле ажылдаттынмайн турар. Чүге өөредип алган кижилер чок болганы деп хуралдың киржикчилери айтырып салырга, өөредип ап турганы тускай мергежилдиглер уруг азыраары-биле шөлээде олурар, азы өскээр ажылдап чорупкан бооп турары илерзэн.

Халас эмнер алыр талазы-биле инвалидтерге чигелделер дугайында айтырып хуралга чидиг тургустунган, чүге дээрге 2006 чылдың түннели-биле халас эмнер берген рецептилерниң хөй кезин камгалап ап шыдаваан. 3 кол негелде: эмниң ады, аарыг кижиниң деңизиниң аайы-биле үлүү, рецептини бижип турар ай, хүнү рецептиде бижик биле амбулаторлуг картада бижии дүүшпейн барганы-биле барык халас ап турар эмнерниң хөй кезии дээш

хоорайда социал чуртталга бажыңнары тударыңга техниктиг чөпшээрел бербейн турар. Аукционнарга саткан чер участкарының тудуг төлевилелдери, инженер хандырылганы чок, тус чер бот-башкарылганың бюджетинде (Танды—150 муң рубль, Кызыл—700 муң рубль, Ак-Довурак—380 муң рубль, олардан өске) национал төлевилелди боттандыраарыңга акшаландырышкын көрдүмзэн.

Хуралга октааттыңан электри четкилерин болгаш трансформаторларны Тыва Республиканың өңчүзүнче шилчидер ажылдарны дарый доозар, Буренская кудумчузуна тудугнуң 4-кү корпусун социал чуртталга чергели кылыр дээш хыналда үезинде национал төлевилелдерни амыдыралга боттандыраарыңга шаптык болуп турар оон-даа өске чидиг айтырылгарны шитпирлээриниң аргаларын чугаалашкан.

Айлаң ДАРЖАА.

Беш чылдың манаашкыны 14 хонук дургузунда доозулган

Сүт-Хөл кожуунуң Ишкин сумузуңуң чурттакчылары 2003 чылды — өрт халавының чылы кылдыр сактыр. Ынчан суурнуң 8 бажыңнары болгаш пилораманы долузу-биле өрттенген. Когараан өг-бүлелерге күрүнениң дузазы-биле бажың-балгатты тудуп бээр аргалыг болган.

Ынчалза-даа бүдүн сумуну дилиг материалдары-биле хандырып турган, чамдык өг-бүлелерниң кемгерикчизи, ажылчын олуттар-биле хандырып турган пилораманың даажы ол олчаан дыңнал-бастаан. Чамдык улус пилораманың даажындан шак-үениң угшин ылавылал билип ап турган. Беш чылдарның нүүрүнде Ишкинге бажың тударда дилиг материалдарын, манза бүрүзүн Суг-Аксындан азы ырак Чадаанадан сөөртүр халалыг айтырыг немешкен. Безин «кызыл-дустан» кижини сөөлгү орукче үдеп, кавайын чазаарда каш дилиг манза тывылбайн баар таварылгалар бо-ла турган.

Каш чыл бурунгаар тус черниң Хуралыңче кордакчы бүрүзү пилорама айтырыын бодунуң соңгудла программаның кирип алыр турган. Ол ышкаш, суурга

сургакчылап келген та чеже дарганың кулаан коңгалап келбзэн дээр. Келзе-келзе, беш чыл шөйлүп келген айтырыг чаа Чазакче, ооң Даргазы Шолбан Кара-оолче шилчзэн. Ишкинчилерниң кол дилээ сураг барбаан, чылдар дургузунда доорбаш чыткан чудук дег бергедээшкнни чайладырыңга ийи-ле неделя чедишкен. Чап-чаа «Тайга» деп аттыг пилораманы үлетпүр болгаш энергетика яамызы Ишкинче чорудуптарга, ону эптеп-тургузар орансава безин тыптып келген. Ишкинчилер боттарының күжү-биле оон мурунда кагдыңган одалга черин септеп-селип, чоруткан белекти кончуг хумагалыг уткуп хүлээп алганнар.

Ноябрь 30-де Ишкинниң чаңчыл апар чыткан ыржымын пилораманың даажы үрөпкени суурнуң муң ажыг чурттакчыларыңга езу-

луг байырлал болган. Чаа пилорама ажыдышкыныңга Чазак Даргазының оралакчызы Шолбан Иргит тургустунуп турар биче хемчээлдиг бүдүрүлгө чонга ачыдузалыг болурун, сумуга бажың-балгатты хөйү-биле тударыңга улуг деткимче чедирерин күззэн.

Бүде берген ниити күзелдин ачызында 7 өг-бүлелерниң ээлери ажылга тургустунган. Өске талазында сумунуң ындында-ла чединмес бюджетинге немелде орулга кириер аргазы тывылганы ол. Пилорамага ажылдаар оолдар бир хүнде беш кубометр дилиг материалдарын бүдүрүп үндүреринге белең. Ишкин манзазының өрткүнези Кызылга деңнээрге чик болуру көрдүнгөн.

Айлаана биле Буян Ондарларга ноябрь 30-ниң хүнү ийи дахпыр байырлал болган дизе частырыг чок. Ол хүн аныяктар кудазын ойнап, Ишкинниң 30 дугаар аныяк өг-бүлелериниң санынче киргенер. Күдээ оол чаа чуртталгазыңга шыырак белеткелни көргүскөн. Келин кириер бажыңын боду-

дуп алгаш, катааттарының, кожоларының макталын, хүндүткелин чедип алган. Шынап-ла, Буян Ондар чаа пилорама ажыттыңаныңга кымдан артык өөрзөн. Чүге дизе, херим тудуп алыр манза тывылбайн барган. Ам ындыг бергедээшкн, Чадаанаже манза сураглап кирер үүле уттундурганын Буян чугаалап, Чазакка өөрүп четтиргенин илеретти.

Чазак Даргазының оралакчызы Иван Чучевтиң: «Тыва чонга тураскаал тургузар болза төлептиг» — дзэн сөстери Ишкинниң чурттакчыларыңга дорт хамаарылгалыг. Пилорама чок-ла дээш, олар пилораманы дээрден «маанай» хевирлиг, халас кежик хевирлиг манап орбааннар. Ишкин сумузу Сүт-Хөл кожуунда эң-не хөй бажың-балгат тудуп алган, оон-даа ыңай өзүп-көвүдээриниң барымдаазы бар суму деп санадыр. Бо чылын 14 аныяк өг-бүле чаа бажыңнарже көжүп кирген азы 702,8 дөрбелчин метр чуртталга шөлү ажылгалап кириген. Чаа чыл бүдүүзүңде 4 өг-бүле тудуп алган бажыңнарынче көжүп киреринге белеткенип турар. 2008 чылда туттунар ужурулуг чамдык бажыңнарның таваа бо күзүн салдыңган, кудумчу бүрүзүңде

каш куржаг бедий берген ханалар базым санында. Бурунгаар чүткүлү-биле ишкинчилер Чазактың, күрүнениң талазында деткимчеге шынап-ла, төлептиг деп чүүлдү бадыткап турарлары ол. Чаа пилораманы ажылдатканы-биле сумуга тудуг-суур айтырылгары оон-даа идиг алыр, чингээри чугаажок. Бо үеде төрзөн черинде хоорай черже көжүп үнер кижилерниң саны эвээжзэн. Малдың баш саны база шаа-биле немежилп турар.

Пилорама айтырыы чедишкнниң бүткен соонда Сүт-Хөл кожуунуң эрге-чагырганының кичээңгейи чоорту Суг-Аксы биле Ишкин сумузуңуң аразында көвүрүгже угланып турар апарган. Машина-техника кежип эртеринге онза айыылдыг көвүрүгнүң адындан-на ужуру-утказы билдине бээр. Ону Сүт-Хөл чону бөдүүнү-биле «Аза көвүрүү» деп адай бергенер Назым ДОРЖУ.

P.S. Ноябрьның сөөлгү ийи неделязында ТР-ниң Чазааның чоруткан шалыпкын ажылының түннелинде Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл болгаш Улуг-Хем кожууннарда ниитизи-биле 5 пилорама ажыттыңан. Ол дээрге чүгле эгези.

«Тыва Республиканың Улустуң хөөмейжизи» хүндүлүг атты
Б.-Д.В.Ондарга тыпсырының дугайында

**Тыва Республиканың Чазааның Даргазының
ЧАРЛЫ**

Тыва культураның болгаш уран чүүлдүң хөгжүлдесинге салышкыны база улусчу ырыларны болгаш хөөмейни күүседиринге чедишкиннери дээш

«Тыва Республиканың Улустуң хөөмейжизи»
хүндүлүг атты

Р.Д.Кенденбил аттыг республиканың ниити-өөредилге музыка-уран чүүл школа-интернадының игил клазының талазы-биле башкызы – **Бады-Доржу Владимирович Ондарга** тыпсыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2007 чылдың декабрь 3
№215

Тыва Республиканың административтиг девискээр хуваалдазының Даңзынче өскерилгелер кирир дугайында

**ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ УЛУГ ХУРАЛЫНЫҢ
ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕР ПАЛАТАЗЫНЫҢ
ДОКТААЛЫ**

Тыва Республиканың Конституциясының 138-ки чүүлүнге үндезилээш, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының **доктаадыры болза:**

1. «Тыва Республиканың административтиг девискээр хуваалдазының Даңзын бадылаарының дугайында» Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының 2005 чылдың декабрь 27-де №383 база Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының 2005 чылдың декабрь 21-де №1648 ХП-1 доктаалдары-биле бадылаан Тыва Республиканың административтиг девискээр хуваалдазының Даңзынының 6-гы кезээнге дараазында уткалыг 3-кү пунктуу немээр өскерилгени кирир:

- «3) Административтиг төвү Тоолайлыг суурда Тоолайлыг сумузу».
- 2. Бо доктаалды Тыва Республиканың Чазаанче чорудар.
- 3. Бо доктаал ону хүлээп алган хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Даргазы Х.МОНГУШ.

2007 чылдың ноябрь 28
№152, Тп-11

Хамааттыларның эргелери камгалалда

ЧАА ЧЫЛГА ЧЕДИР ШАЛЫҢ ӨРЕЗИН ТӨЛЭЭР

Күрүне статистиказының Тыва Республикада федералдыг девискээр органының дыңнадын езугаар алырга, бо чылдың ноябрь 1-ге чедир республиканың 23 организациязында ажил төлевиринің өрези 24 млн. 122 муң рубль түңнүг болган. Ооң иштинде бюджеттиң бүгү деңгелдеринден акшаландырышкыны чедир хандырбаанында өре 2 млн. 238 муң рубль, бодунуң акша-хөреңгизи чогуңдан өре 21 млн.884 муң рубль болган.

Тос организация ийи ай ажыр ажилдакчыларының шалыңын төлевиң турар болган, оларның өрези 11 млн. 843 муң рубль чедир чыылган. Буурап дүжер деп барган бүдүрүлгелерниң ажилдакчыларына төлевзэн шалың өрези 3 млн. рубльден ашкан, ол дээрже республикада шалың өрези 15 хуузу-дур.

Республикада Күрүне статистиказының федералдыг органының дыңнатканы-биле алырга, Тывада чеди көдээ ажил-агый бүдүрүлгези 6 млн. 920 муң рубльди боттарының ажилчыннарына төлеп бербээн. Ол ышкаш үш чуртталга-коммунал ажил-агый бүдүрүлгези 2 млн. 938 муң рубль түңнүг ажил төлевириң, үш бюджет организациялары ажилдакчыларына 2 млн. 238 муң рубльди төлеп бербээн. Үлетпүр бүдүрүлгелеринде өре чок. Шалың төлевириңде улуг өреңиң тыптып келген чылдагааннары — бүдүрүлгелерде, албан организацияларда боттарының акша-хөреңгизиниң, орулгазының чогу, буураашкына таваржып турары, ажилының хевирин сезоннуг болганы, бюджет-

тен чедир акшаландырбайн турары болур.

Республиканың прокуратура органнары хамааттыларның күш-ажыл эргелерин камгалаар талазы-биле хайгааралды шыңгыраткан. Бо чылын шалыңны чедир төлевзэнин, саадатканы дээш 244 негелдени удуртукчуларга бижээн. Бүдүрүлгелер удуртукчуларына 66 сагындырыгы берген, 410 хамаатыга 8 млн. 867 муң рубль түңнүг шалың өрезиң төлеттирип берген, административтиг 86 херекти оттурган. Прокурорларның чорудуп турар хемчеглериниң түңнелинде дыка хөй организацияларда бо талазы-биле хажыдышкыннары чайлаткан. Чижээ, прокурорнуң сагындырыгыларының соонда Улуг-Хем кожуунда шалың өрезиң «Шагонарводоканал» муниципалдыг каттышкан бүдүрүлге коллектив кежигүннеринге долузу-биле 98 муң рубль түңнүг өрезиң төлээн. Прокурор негелделерин езугаар судтар 76 бүдүрүлге удуртукчуларына административтиг харысалганы хүлээндирген, РФ-тиң Административтиг хоойлу-дүрүм кодекзин хажытканы дээш беш ажил бе-

ричизин бир чыл хуусаалыг ажилындан хостаан, оларга Тес-Хемниң төп кожуун эмнелгезиниң кол эмчизи, Өвүрнүң «Комбыт» муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгениң директору, Би-Хемниң «Тепловик» муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгениң директору, Хову-Аксының Чылыг энергия төвүнүң (ТЭЦ) директору болгаш өскелердаа хамааржыр. Бай-Хаактың «Водоканал» муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгезиниң директорунга хамаарыштыр РФ-тиң Административтиг хоойлу-дүрүм кодекзиниң 5. 27 чүүлүнүң 2 кезээн езугаар административтиг кем-херек үүлгединге хамаарыштыр херекти оттурган.

Республика прокуратуразының чоруткан хемчеглериниң түңнелинде 2007 чылдың ноябрь 1-ге чедир шалың төлевириң өрезиңден 46 млн. 272 муң рубльди төлээн, ооң иштинден 3 млн. 386 муң рубльди октябрьда, чеди организация 2 млн. 248 муң рубль түңнүг шалың өрезиң долузу-биле төлээн, алды организация шалың өрезиң 1 млн. 138 муң рубльге эвээжеткен.

Чаа чылды өре чок уткууру — дыка хөй улуска эки чаңыл. Бо чылдың ноябрь 1-ге чедир чүгле Каа-Хем, Тес-Хем, Тере-Хөл, Улуг-Хем кожууннарда шалың талазы-биле өре чок болуп турар.

Виктория САЛЧАК,
ТР-ниң прокуратуразының килдис улуг прокурору.

Тайылбырлакчыга сөс

ӨРТЕКТЕР ӨЗЕРИ ӨӨРҮНЧҮГ ЭВЕС

Сөөлгү айларда аш-чем продуктуларына өртектелерниң өскени бөдүүн россиянарның сагыш-сеткилинге улуг дүвүрелди болдурган. Ону болдурбайн баар аргазы турган бе деп айтырыг чайгаар тургустунуп кээр. Бо талазы-биле Россияның дыка хөй эксперттери болгаш экономистер бот-тускайлаң түңнелди үндүрүп, чүнүң-даа мурнунда олар чурттуң удуртулгазын буруудадып турар.

Амгы Россияның экономиктиг байдалын алгаш көөр болзувусса, ол колдуунда ийи лагерге чарлып турар; аш-чем монополиясында садып алган бараанын садар чижең садыгжылар биле күрүне туруп турар. Бир дугаарлары, боттарының алысак-чиксек сеткилин оожургадыр хөңнү чок болуп турар, ийи дугаарлары, сонгулда бетинде чурттакчы чоннуң сеткилин оожургадыр талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап эгелээн. Ынчалза-даа социал үнелелде кирип турар аш-чем продуктуларының даңзызында каш-ла санныг продуктулар кирген. Чижээлээрге, хлеб, сүт, дагаа чуургазы дээш...

Монополияга удур ажил чорудар федералдыг албан чери өртектелерниң өскенинге чамдык бараан бүдүрүкчүлериниң болгаш ону чедирип берип турар, кижилерниң аразында дугуржулгандан болган деп буруудадып турар. Балык бажындан эгелеп чыдыыр деп чон чугаалажыр болгай, бир эвес аш-чем продуктуларының рыногунга тодаргай чижилгени тургузуп шыдавас болзувусса, монополистерниң тергилделин ажып шыдавас бис дээрзин бо сөөлгү өртектелер өзүлдези тодаргайы-биле бадыткаан. Ол талазы-биле тодаргай хоойлужудулга баазазы бистиң чуртувуста ам-даа чок

болуп турар. Ынчангаш Чазаакты буруудадып турар кол-ла чылдагааны ында.

Россия даштыкы чурттардан бот-тускайлаң болурунче улуг күштү үндүрүп турар болгай. Ынчалза-даа аш-чем талазы-биле бот-тускайлаң чорукту чедип алыры ам-даа дыка ырак болуп турар. Бистиң чурттуң чурттакчыларының чип турар аш-чем продуктуларының 35 хуузуң даштыкыдан кирир сөөртүп эккеп турар. Барыын Европаның чурттарына өртектелер өзе бээрже, ол биске база чайгаар-ла чедип келир дээрзин айтып каары артык эвес.

«Агроүлетпүр комплекзин хөгжүдөр» мурнады хөгжүдөр национал төлевилелче хөй-ле акша-хөреңгини үндүрүп турар бис, ынчалза-даа чурт бодун эът болгаш өске-даа көдээ ажил-агый продуктулары-биле ам-даа хандырып шыдавайн турар. Америкада болгаш Европа чурттарында көдээ ажил-агыйда биске көөрде 10 катап эвээш кижилер ажилдап турар, ол хирезинде олар чуртун четчир кылдыр хандырып турар болгаш бисче база делегейниң чурттарында көдээ ажил-агый продуктуларын үндүрүп турарлар.

Сөөлгү чылдарда Россияда малдың баш саны чыл келген тудум кудулап кел чыдар. Сөөлгү 4 чылда төрүүр инектиң баш саны ийи катап, хаванның 3 катап кызырылган. Чүгле бо чылдың 9 айларында кургаг болгаш концентраттыг сүттүң бүдүрүлгези бистиң чуртувуска 17 хууга кызырылган. Ол үеде даштыкы чурттардан кээп турар эът-сүт продуктулары 15 хууга, сливочный үс 80 хууга, быштак 80 хууга өскен. Мындыг байдалга тургаш Россия бодунуң продукциязын экспортче

үндүр сатпас ужурлуг турган. Ол хиреде Россия 2006 чылга ден-нээрже, 2007 чылдың 9 айларында хоюткан сүттү 10 хууга, сливочный үстү 25 хууга, быштакты 60 хууга хөйну даштыкы чурттарже үндүрүп саткан. Ооң түңнелинде иштики рынокка ол продуктуларның өртээ чайгаар-ла өзе берген. Сөөлгү алды чылда бистиң чуртувуска үнүш үзүнүң бүдүрүлгези ийи катап өскен, ынчалза-даа ол продукцияны даштыкы чурттарже үндүрүп садары хенертен дыка өскен. Түңнелинде, ооң өртээ чурт иштинге ийи катап өзе берген.

Мында хамык ужур дугуржулга чадазында улуг өртекти салып турарында болуп турар. Садып алган бараанын садып турар чижең садыгжыларның саны болза-даа хөлүн эрттир өскен. Ажыы улуг эвес чижең бо садыгжыларның санын кызырар механизмни тургузары негеттиниң келген. Улуг ыравайн, бистиң республикадан чижек кылдыр кирир болза, республиканың Хереглекчилер эвилелиниң «Бараанны мөөңү-биле садар рынок» КХЭ-ниң складтарында аш-чем продуктуларын мөөңү-биле садып алгаш, оларны ооң даштыкы безин 4-5 рубльге өстүрүп алган садып турар болгай, а ол өртектелер хоорай иштинге 10-15 рубльге чедир өзе бээр, көдээ суурларга оон-даа улуг кылдыр өстүрүп алгаш садып турарлар. Сайгарлыкчылар деп ат азынган чижең садыгжылардан адырлыр үе келген. Аш-чем барааннарына хенертен болган бо өзүлде Чазаакты элээн бодандырган деп бодаар мен.

Бо-ла айтырыгы «Чаңгыс демниг Россия» партиязының деткимчези-биле Күрүне Думазына сайгарып чугаалашкан.

Президент В.В. Путинниң даалгавы-биле РФ-тиң Чазаа сонгаарладып болбас дарый алыр хемчеглерни ажилдап кылган. Ында пенсияны өстүреринден эгелээш, даштыкыдан кээп турар сүт продукциязының үндүрүп эвээжедиринге чедир хемчеглер кирип турар. Президент В.В. Путинниң айтышкыны-биле бо чылдың декабрь 1-ден эгелеп пенсияга 300 рубль немелде өзүлдени бээр көрдүнүп турар. Чамдык регионнар боттарының талазында база тодаргай хемчеглерни ап эгелээш. Чижээлээрге, Красноярск край пенсионерлерге боттарының бюджетинден ай санында 500 рубль немелдени ноябрь айдан эгелеп берип эгелээш.

Борта өртектиң өскенинге кым буруулугу деп айтырыг чайгаар тургустунуп кээр. Бир дугаарында, көдээ ажил-агыйда тургустунуп келген кризистин уржуундан бистиң чуртувус аш-чем продуктулары-биле чурттакчы чонну чедир хандырып шыдавайн турар, ынчангаш бистер делегей өртектелеринге чагыртыр апарган бис. Чижээлээрге, бо чылын Европа чурттары көдээ ажил-агый продукциязының дыка хөй хевирлеринге күрүне субсидиязын ап каапкан. Ынчал кээрже, европейжи фермерлер саң-хөвүнүң аар «чүгүн» хереглекчилерниң «эктинче» октапкан, тодаргайлаарга россиянарже.

Ийи дугаарында, бүгү делегейде тургустунуп келген энергия кризиси кижилерни чаа энергияның дестерин тыварынче албадып келген. Ооң бирээзинге тараа онаажып турар. Делегейде биологтуг одаар чүүлге чылдың-на 100 млн. тонна тарааны ажыдап турар апарган.

Үш дугаарында, Россияда аш-чем продуктуларына өртекти көдээ ажил-агый продуктуларының бүдүрүкчүлери болгаш көдээ ажил-агый продукциязының болбаазырадыкчылары доктаатпайн турар, ажыы-биле чугаалаарга, ону садып турар кижилер доктаадып турар апарган.

Улуг өртектиг, шынарлыг барааннарга көөрге, шынары багай, бирги хереглелдин барааннарының өртээнин дүрген өзүп турары, Россияда инфляция ангы байдалынче шилчип бар чыдарын бадыткап турар. Аш-чем продуктуларының амгы өзүлдези — ол эрткен чылдарның стратегтиг частыры болган болгаш ол чурттакчы чоннуң келир үезинге багай салдарлыг болур деп чамдык эксперттер санап турар.

Өртектелер өөрүнчүг эвес-ле болгай. Ылангыя аш-чем өртээниң өскени бөдүүн россиянарга ол дыка улуг салдарлыг болган. Бо чылын Россия ниитизи-биле 86 млн. тонна тарааны ажаап алган, ону бодап кээрже, хлеб өртээнге улуг өзүлде турбас ужурлуг. Ынчалза-даа ол тарааны чаңгыс ай контролдап турар орган Россияда чок болуп турар. Бир эвес бис бодувуста тараа-биле хандырып шыдавайн турган болзувусса, хлебтиң өртээ ийи катап улуг турар деп, РФ-тиң Көдээ ажил-агый сайыды А.Гордеев чугаалап турар.

Күрүне Думазының сонгулдазының бетинде өртектелерниң өзерин доктаадыр талазы-биле чурттуң Президентизи-даа, РФ-тиң Чазаа-даа тодаргай хемчеглерни ап келген. Сонгулда соонда өртектелерни баар деп, амдызында чугаалаары берге.

Сергей ХЕРТЕК.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Кызыл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2007 ч. ноябрь 30 № 18/124-5 Кызыл хоорай

Кызыл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тыва девискээр салбырындан депшиттирген бадылаар эргелиг кежигүнү М.У. Шывыктың билдиришкинин өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг

хоойлунуң 29 чүүлүнүң 6 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

- 1. Соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү хүлээлгезинден 1946 чылда төрүттүнген Маадыр Урлеевич Шывыкты хостаар.
2. Бо доктаалды республиканың «Шың» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Чаа-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2007 ч. ноябрь 30 № 18/125-5 Кызыл хоорай

Чаа-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына чурттап турар черинден депшиттирген бадылаар эргелиг кежигүнү В.С. Ондарны билдиришкинин өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүң 6 пунктузунга дүүштүр Тыва

Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

- 1. Чаа-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү хүлээлгезинден Валентина Стан-ооловна Ондарны хостаар.
2. Бо доктаалды республиканың «Шың» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Бии-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составы н емээриниң дугайында

2007 ч. ноябрь 30 № 18/126-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де «Бии-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын тургузарының дугайында» № 126/704-4 доктаалы-биле тургустунган Бии-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатура талазы-биле саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Хоойлузунуң 29

чүүлүнүң 11 пунктузун удуртулга болдуруп, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

- 1. Бии-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына:
1947 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, чурттап турар черинден депшиттирген Виктор Андреевич Виговскийни томуйлаар.
2. Бо доктаалды республиканың «Шың» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Сүт-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составы н емээриниң дугайында

2007 ч. ноябрь 30 № 18/127-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де «Сүт-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын тургузарының дугайында» № 126/707-4 доктаалы-биле тургустунган Сүт-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатура талазы-биле саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29

чүүлүнүң 11 пунктузун удуртулга болдуруп, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

- 1. Сүт-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына:
1975 чылда төрүттүнген, тускай ортумак эртемниг, тур ажилдавайн турар, чурттап турар черинден депшиттирген Елена Хүрең-ооловна Монгушту томуйлаар.
2. Бо доктаалды республиканың «Шың» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Чаа-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составы н емээриниң дугайында

2007 ч. ноябрь 30 № 18/128-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де № 126/720-4 доктаалы-биле тургустунган Чаа-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатуралар талазы-биле саналдарны өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүң 11 пунктузун удуртулга болдуруп, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1980 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, Чаа-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының система администратору, чурттап турар черинден депшиттирген Чинчи Васильевна Сарааны;

1976 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, Чаа-Хөл ортумак школазында төөгү болгаш эрге-хоойлу башкызы, ажилдап турар черинден депшиттирген Анатолий Павлович Ховалыгыни томуйлаар.

- 2. Бо доктаалды республиканың «Шың» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тере-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составы н емээриниң дугайында

2007 ч. ноябрь 30 № 18/129-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де «Тере-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын тургузарының дугайында» № 126/715-4 доктаалы-биле тургустунган Тере-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатура талазы-биле саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүң 11 пунктузун удуртулга болдуруп, Тыва

Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1.Тере-Хөл кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына:
1978 чылда төрүттүнген, ортумак тускай эртемниг, уругларның уран чүүл школазының директорунда ажилдап турар, ажилдап турар черинден депшиттирген Елена Базаановна Иргитти томуйлаар.

- 2. Бо доктаалды республиканың «Шың» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Кадрлар белеткээринге Күрүне чагыын боттандырап талазы-биле республиканың ведомстволар аразында комиссияны тургузарының дугайында

2007 чылдың июнь 19 №663 Кызыл хоорай

Өөредилге албан черлеринче дужаап кирериниң дең эргелин болгаш таарымчалыын, ажык-чарлыын хандырап, дээди болгаш ортумак, эге өөредилгенин профессионал специалисттерин белеткээринге Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнары биле күүседикчи эрге-чагырганың органнарының ажыктыг кады ажылдажылгазын хандырап болгаш Күрүне чагыын боттандырап сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

домстволар аразында комиссияның дугайында Дүрүмүң болгаш ооң коштуңган составы бадылаар

3. Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың февраль 22-де «Кадрлар белеткээринге күрүне чагыын боттандырап дээш контроль талазы-биле республиканың ведомстволар аразында комиссияның составы бадылаар дугайында» №284 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

4. Бо доктаалдың күүселдези дээш контрольду Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдэ эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың июнь 19 №663 доктаалы-биле бадылаан

Кадрлар белеткээринге Күрүне чагыын боттандырап талазы-биле республиканың ведомстволар аразында комиссияның составы

1. А.П.Дамба-Хуурак—Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы, даргазы;

Өвүр кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составы н емээриниң дугайында

2007 ч. ноябрь 30 № 18/130-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де «Өвүр кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын тургузарының дугайында» № 126/702-4 доктаалы-биле тургустунган Өвүр кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатуралар талазы-биле саналдарны өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүң 11 пунктузун удуртулга болдуруп, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1960 чылда төрүттүнген, түр ажилдавайн турар, чурттап турар черинден депшиттирген Владимир Биче-оолович Ооржакты;

1972 чылда төрүттүнген, түр ажилдавайн турар, чурттап турар черинден депшиттирген Азията Кошкар-оолович Ховалыгыни;

1964 чылда төрүттүнген, уран чүүл школазында башкылап турар, ажилдап турар черинден депшиттирген Алексей Туматович Комбуну;

1959 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, сайгарлыкчы, чурттап турар черинден депшиттирген Мария Калиновна Сатты томуйлаар.

- 2. Бо доктаалды республиканың «Шың» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тес-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составы н емээриниң дугайында

2007 ч. ноябрь 30 № 18/131-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың декабрь 22-де «Тес-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязын тургузарының дугайында» № 126/711-4 доктаалы-биле тургустунган Тес-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатура талазы-биле саналдарны өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүң 11 пунктузун удуртулга болдуруп, Тыва Рес-

публиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1.Тес-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына:

1976 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, Тес-Хем кожуунунуң девискээр соңгулда комиссиязының система администратору, чурттап турар черинден депшиттирген Магда Чеденовна Даңгытты томуйлаар.

- 2. Бо доктаалды республиканың «Шың» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының ийги чыыжының депутаттарының немелде соңгулдаларын доктаадырының дугайында

2007 чылдың декабрь 1 №19/132-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының ийги чыыжының депутаттары Ш.С. Иргиттин (Правобережный №4), А.П. Дамба-Хуурактын (Тес-Хем №16) бүрүн эргелерин хуусаадан эрте соксатканы-биле холбаштыр, Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Хоойлузунуң 78-ки чүүлүнүң 2-ги пунктузун удуртулга болдуруп, Тыва Рес-

публиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының ийги чыыжының депутаттарының Правобережный №4, Тес-Хем №16 чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле немелде соңгулдаларын 2008 чылдың март 2-де эрттирген доктаадыр.

- 2. Бо доктаалды республиканың «Шың» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийги чыыжының депутаттарының немелде соңгулдаларын доктаадырының дугайында

2007 чылдың декабрь 1 №19/133-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийги чыыжының депутаттары К.С. Дилактын (Ленинград-2 №3), К.А. Бичелдейин (Университет №15), А.Д. Ооржактын (Геология №29), А.С. Серенниң (Найрал №31), В.С. Цыдендоржиеваның (Барыын Сарыг-Сеп №72), А.К. Ойдулааның (Целинный №82), А.С. Артык-оолдун (Больничный №90), Э.Э. Дагба-Ламаның (Чаа-Хөл №120) бүрүн эргелерин хуусаадан эрте соксатканы-биле холбаштыр, Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Хоойлузунуң 52-ги чүүлүнүң 7-ги

пунктузун удуртулга болдуруп, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының ийги чыыжының депутаттарының Ленинград-2 №3, Университет №15, Геология №29, Найрал №31, Барыын Сарыг-Сеп №72, Целинный №82, Больничный №90, Чаа-Хөл №120 чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле немелде соңгулдаларын 2008 чылдың март 2-де эрттирген доктаадыр.

- 2. Бо доктаалды республиканың «Шың» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. САМБАЛА.

ДЫҢНАДЫГ

Кызыл хоорайның, Кызыл, Чаа-Хөл, Улуг-Хем болгаш Мөңгүн-Тайга кожууннарының девискээр соңгулда комиссияларының кежигүннериниң бүрүн эргелерин хуусаадан эрте соксатканы-биле холбаштыр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы Россияның Күрүне Думазынга депутат мандаттарны хуваарыга киржиринге чөпшээрелдиг, кандидаттар даңзылары идип үндүрген политиктиг партияларга, Кызыл хоорайның, Кызыл, Чаа-Хөл, Улуг-Хем болгаш Мөңгүн-Тайга кожууннарының Төлээлекчилер журналдарының боттарына, сонгукчуларның чурттап-ажылдап, албан-хаап, өөренип турар черлериниң айы-биле Кызыл хоорайның (шиитпирлеп бадылаар эргелиг чаңгыс кежигүн), Мөңгүн-Тайга (шиитпирлеп бадылаар эргелиг чаңгыс кежигүн), Улуг-Хем (шиитпирлеп бадылаар эргелиг чаңгыс кежигүн), Чаа-Хөл

(шиитпирлеп бадылаар ужурулг чаңгыс кежигүн), Кызыл (шиитпирлеп бадылаар ужурулг чаңгыс кежигүн) кожууннарының девискээр соңгулда комиссиязының составының кезинд немей тургузар талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээриниң дугайында дыңнадыр тур.

Кызыл хоорайның, Кызыл, Чаа-Хөл, Улуг-Хем болгаш Мөңгүн-Тайга кожууннарының девискээр соңгулда комиссияларының составына саналдарны бо дыңнадыг парламенттин хунүнден эгелеп 7 хонук дургузунда кирер. Саналдарны кирер адреси: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, б.18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы, каб. 210, телефонун (39422) 2-10-09).

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

С.О. Ондар—Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказы сайыдының бирги оралакчызы, даргазының оралакчызы;

А.С. Ооржак—Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказы ямаызының эргелел начальниги, харысалгалыг секретары;

А.К. Артына—Тыва Республиканың экономика сайыдының оралакчызы;

Д.-Х.К. Баян—Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының эрге-хоойлу экспертизазы болгаш хоойлужудулганы системажыдар эргелелдиң килдис начальниги;

Г.И. Гостева—Кызыл хоорайның өөредилге талазы-биле комитеттин даргазы (чөпшээрешкени-биле);

Н.П. Герман—Тыва Республиканың культура болгаш информация политиказының сайыдының бирги оралакчызы;

Тыва Республиканың орук-транспорт болгаш харылзаа сайыдының оралакчызы;

К.Т. Даваа — Тыва Республиканың күш-ажыл болгаш социал политика сайыды;

С.К. Долгар — Тыва Республиканың бойдус курларылары болгаш экология сайыды;

О.В. Доржу — Тыва Республиканың сан-хөө сайыдының оралакчызы;

В.И. Ендан — Тыва Республиканың көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыды;

А.А. Кандан — Тыва Республика талазы-биле иштики херектер сайыдының оралакчызы (чөпшээрешкени-биле);

Н.М. Леонов—Кызыл хоорайда №10 эге профессионал өөредилгенин күрүнүгүн өөредилге албан черинин директору (чөпшээрешкени-биле);

А.Д. Ооржак—Тыва Республиканың кадык камгалап сайыды;

В.К. Пюрюна—Тыва Республиканың үлетпур болгаш энергетика сайыдының оралакчызы;

З.Н. Сат—Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Социал политика болгаш кадык камгалап талазы-биле комитеттин даргазы;

Фан Че Ир — Тыва Республиканың Тудуг, чурттала болгаш коммунал ажил-агый ямаызының эргелел начальниги — Тыва Республиканың кол архитектору;

В.С. Чаж-оол — Тыва Республиканың чурттакчы чонну ажылга хаара тудар күрүне албанының агентилелинин директору;

А.М. Юй — Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелдин директору.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июнь 19 №663 доктаалы-биле бадылаан

Кадрларны белеткээринге Күрүне чагыын боттандырат талазы-биле республиканың ведомстволар аразында комиссияның дугайында

Дүрүм

1. Нити чүүл
 1.1. Кадрлар белеткээринге Күрүне чагыын боттандырат талазы-биле республиканың ведомстволар аразында комиссиязы (моон сонгаар-Комиссия) чөвүлээр эргелиг орган болуп, Россия Федерациязының дээди болгаш ортумак, эге профессионал өөрөдилге албан черлеринге (моон сонгаар-өөредилге албан черлери) Тыва Республикага дээди болгаш ортумак, эге профессионал өөрөдилгениң специалисттерин белеткээринге Күрүне чагыын боттандырат сорулга-биле тургустунган (моон сонгаар-Күрүне чагы), тус чер бот-башкарылга органны биле күрүне эрге-чагырга органнының кадры ажылдажылгазын хандырат.
 1.2. Комиссия бодунуң ажил-чорудулгазынга Россия Федерациязының Конституциязын, Тыва Республиканың Конституциязын болгаш Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хооилжудулгаларын, а база амгы Дүрүмнү удуртулга болдуруп.
 2. Комиссияның кол сорулгалары
 2.1. Дээди болгаш ортумак, эге профессионал өөрөдилгениң специалисттерин белеткээринге күрүне чагыын хүлээп алган, республиканың экономиказының аңгы-аңгы адырларына бедик мергежилдиг кадрларның негелдезинге дүүштүр кадрларны белеткээр болгаш профессионал өөрөдилгениң системазын Тыва Республиканың девискээринге хөгжүжүрчүне болгаш турму-чударыңче угландырган комплекстиг хемчеглерин боттандыраарың тодарадып турар.
 2.2. Күрүне чагыын боттандырат деңгелге болгаш ортумак, эге профессионал өөрөдилгениң кадрларны белеткээринге Тыва Республиканың хооилжудулга эрге-чагырга адырының болгаш күүседикчи органнының, күүседикчи эрге-чагырганың федералдыг органнының Тыва Республиканың девискээринде турар тус чер бот-башкарылга органнының, өске-даа органнының болгаш организацияларның ажыктыг кадры ажылдажылгазын хандырат.
 2.3. Дээди болгаш ортумак, эге профессионал өөрөдилгениң специалисттерин белеткээринге үндүрүп берген республика бюджетиниң акша-хөреңгизин ажыктыг ажылдаанының анализин чорудар.
 2.4. Республиканың экономиказының аңгы-аңгы адырларына бедик мергежилдиг кадрларның хереглени өөренип көөр болгаш күрүне чагыын тургузарын ол үндезинге дүүштүр тодарадыр.
 3. Комиссияның хүлээлгези
 3.1. Дээди болгаш ортумак, эге профессионал өөрөдилгениң специалисттерин белеткээринге Күрүне чагыын күүседирин дүүштүр.
 3.2. Өөрөдилге албан черинче хүлээп алырының талазы-биле республиканың хүлээп алыр комиссиязының саналын, абитуриентилериниң кандидаттарының протоколун бадылаар.
 3.3. Өөрөдилге албан черлеринче тускай сорулгалыг бөлүк абитуриентилерин киирерин организастаарыңга болгаш чорударыңга хооилжудулганың хажыдышкынын болдуруп таварылганың дугайында информация киргенде сайгарып көөр.
 3.4. Комиссияның сорулгаларында көрдүнген өске-даа хүлээлгелерни боттандырып чорудар.
 4. Комиссияның эргелери
 Комиссия дараазында эргелерлиг:
 4.1. Тургустунган чурумга дүүштүр күүседикчи эрге-чагырга органнының информациязын ажылгаар, Комиссияның бүрүн эргезинде кирип турар айтырыглар талазы-биле информацияны

Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органның, күрүненн, муниципалдыг болгаш өске-даа организациялардан, хей-ниити каттыжышкынырыңдан негел алыр.
 4.2. Тыва Республиканың Чазааның шитпири негетинип турар болгаш Комиссияның бүрүн эргезинде кирип турар айтырыглар талазы-биле саналды Тыва Республиканың Чазаанче киирер.
 4.3. Кадрларны белеткээринге күрүне чагыын боттандырат талазы-биле ап чоруткан хемчеглерниң дугайында күүседикчи эрге-чагырга органнының, Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнының болгаш өске-даа организацияларның база ведомстволарның удуртукчуларының информациязын бодунуң хуралыңа дыңнаар болгаш ажылчын ужуражылгалары, хуралдарны харылзаштырылга чурумунга дүүштүр организастаар болгаш чорудар.
 4.4. Күрүне чагыын боттандыраарыңга хамаарып турар айтырыглары тодараг болгаш бүгү талаалыг чырыдар талазы-биле массалыг информация чепсектери-биле кадры ажылдажылганы чорудар.
 4.5. Күрүне чагыын хемчээлинге, өөрөдилге албан черлеринче тускай сорулгалыг бөлүктү организастаарыңга болгаш чорударыңга хооилжудулганың хажыдышкыны тодарагың таварылга дугайында бүрүн эргелиг органче дыңнадыр.
 5. Комиссияның ажылының организациязы
 5.1. Комиссияның составы Тыва Республиканың Чазааның төлээлеринден, Тыва Республиканың Улуг Хуралындан, яамыларының болгаш ведомстволарның база Тыва Республиканың өске-даа организацияларының удуртукчуларындан (чөпшээрешкени-биле) тургустунар болгаш Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.
 5.2. Комиссияның составын чылдың-на 30 хуудан эвээш эвезин чаартыр.
 5.3. Комиссияның ажылын даргазы удуртуп болгаш Комиссияның ажил-чорудулгазының кол угланышкынын тодарадыр. Комиссияның даргазы бир оралакчылыг болуп.
 5.4. Комиссияның даргазының хүлээлгези:
 - Комиссияның ажил-чорудулгазын удуртуп;
 - өөрөдилге албан черлеринге хүлээп алырының чурумун болгаш организациязын тодарадыр, нормативтиг эрге-хоойлу актыларын сагырып хандырат;
 - Комиссияның ажылының планын бадылаар;
 - амгы Дүрүмге болгаш ажилдың планынга дүүштүр Комиссияның хуралын эрттирер;
 - Күрүне чагыын күүседир талазы-биле Комиссияның ажылының дугайында нити отчетту чылдың-на белеткээр.
 5.5. Комиссияның хуралын эргежок чугула хемчеглер талазы-биле айда чагыстан эвээш эвес катал эрттирер, ооң ажылынга кижигүнериниң үштүң ийизи олуржуп турда, ону бүрүн эргелиг деп санаар.
 Комиссия кижигүнери хуралга албан боду олуржуп, өске кижиге-биле солур эргези чок.
 Хуралга олуржуп турган кижигүнериниң хөйүнүң үнү-биле Комиссия шитпириңиң хүлээп алыр болгаш протокол-биле долдуруп, Комиссияның даргазы болгаш секретары атты салыр.
 Комиссияның хуралының хүн айтырыын Комиссияның даргазы бадылаар.
 5.6. Комиссияның ажил-чорудулгазының организастаарыңга хандырылганы Тыва Республиканың Өөрөдилге, эртем болгаш аныктар политиказының яамызы боттандырып чорудар.

Тыва Республиканың Экономика чөвүлелин дугайында Дүрүмнү болгаш ооң составын бадылаарының дугайында

2007 чылдың июль 12 №735 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2007 чылдың май 21-де «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнының структуралыг дугайында» №95 Чарлының күштүр болуп киргени-биле холбаштыр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:
 1. Тыва Республиканың Экономика чөвүлелин дугайында Дүрүмнү болгаш ооң составын бадылаар (капсырылга коштунган).
 2. Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың март 9-та «Тыва Республиканың Эконо-

мика чөвүлелин тургузар дугайында» №249 доктаалының 2, 3 пункттарың, Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың март 1-де «Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың март 9-та №249 доктаалыңга өскерилгелер киирериниң дугайында» Тыва Республиканың Экономика чөвүлелин тургузар дугайында» №304 доктаалын күш чок деп санаар.
 Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июль 12-де №735 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Экономика чөвүлелин дугайында ДҮРҮМ

1. Нити чүүлдер
 1. Тыва Республиканың Экономика чөвүлели (моон сонгаар-Чөвүлел) доктаамал ажилдап турар чөвүлээр орган болуп болгаш республиканың инвестиция оруунуң хөгжүлдизинче шилчирин дүргөдир болгаш ооң үндезинне таарымчалыг инвестиция байдалын тургузар, социал кадры ажылдажылганы күштелдирер, ажил-агый ажил-чорудулгазының ажыктын бедидер, бүдүрүлге баазаларын чаартыр, экономиканы көдүреринче угландырган тодараг программаларны болгаш төлөвилелдерни боттандырат, ажил-агый харылзааларын болгаш кооперацияны хөгжүдөр, инновация, инвестиция болгаш экономика адырларыңга оларның кадры ажылдажылгазын ханыладыр, эрге-чагырга биле бизнестин сонуургалдыг балансызын тывар, республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнының республика девискээринде бизнесте-структуралар-биле ажилдаарын күштелдиреринче угланган ажил-чорудулганы боттандырат.
 2. Чөвүлел бодунуң ажилын бот-башкарылганың принциптеринге үндешил чорудар, бодунуң бүрүн эргезинде айтырыглар талазы-биле шитпир хүлээп алырыңга хамаарылга чок болуп.

3. Чөвүлелдин дугайында Дүрүмнү Тыва Республиканың Чазааның доктаалы-биле бадылаар.
 2. Чөвүлелдин кол сорулгалары
 1. Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдизинге чаа угланышкындар болгаш тургустунган уруктарның анализин болгаш үнелели, база республиканың экономиказынга ооң ролу.
 2. Россия Федерациязының Президентизиниң болгаш Тыва Республиканың Чазааның салган сорулгаларын республика девискээринге шитпирилээр талазы-биле эрге-чагырга биле бизнесте-структураның кадры ажылдажылгазын ажилдап кылдыр.
 3. Инновацияның, инвестицияның болгаш экономиктиг байдалды экижидеринге болгаш республиканың хөгжүлдизиниң стратегтиг айтырыгларының талазы-биле шитпирилери күрүне эрге-чагырга органнының ажилдап кылырын болгаш хүлээп алырын деткир.
 4. Инновацияны болгаш инвестицияны экижидер болгаш республиканың сонуургалыңга инновациялыг инфраструктураны хөгжүдөр талазы-биле ажил-чорудулганы доктаамал

чорудар.
 5. Бүдүрүлгелерниң болгаш республиканың деңгелинге боттандырат тодараг программаларны болгаш төлөвилелдерни Тыва Республикага боттандыраарыңга ооң иштинде даштыкы инвесторларны, кириштирер.
 6. Ажил-агый субъектилери биле эртем организацияларының бот-боттарының аразында дорт харылзааларны тургузарыңга деткимчени бээр.
 7. Тыва Республиканың социал-экономиктиг сонуургалыңга дүүштүр, хамаатыларның аңгы-аңгы деңгелиниң деткимчези-биле чамдык социал болгаш экономиктиг төлөвилелдер талазы-биле экспертизаны боттандырып чорудар.
 8. Бодунуң бүрүн эргезиниң деңгелге делегей хемчеглеринге болгаш төлөвилелдеринге киржир.
 9. Инновацияның, инвестицияның болгаш экономиктиг ажил-чорудулганың адырыңга Тыва Республиканың эрге-хоойлу баазаның сайзыраңгайыңдар талазы-биле саналдарны көөр.
 10. Тыва Республиканың болгаш ооң девискээринде ажилдап турар бүдүрүлгелерниң турум туружун тургузар талазы-биле хемчеглерни боттандырат.
 3. Чөвүлелдин составы болгаш хүлээп алган шитпириңиң чорудулгазы
 1. Чөвүлелдин бүрүн эргезинде кирип турар

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июль 12-де №735 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Экономика чөвүлелин дугайында

Ш.В. Кара-оол — Тыва Республиканың Чазааның Даргазы, удуртукчу;
 С.И. Тен — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы-Тыва Республиканың экономика сайыды, удуртукчу ооралакчызы;
 Т.Д. Моламдай — Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдү эргелелин килдис начальниги, харысалгалыг секретары;
 Т.Г. Авруцкая — «Крис имидж» КХН-ниң директору (чөпшээрешкени-биле);
 Р.С. Баян — Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының хүлээлгезин күүседип турар;
 А.Я. Вамбольд — «Тардан Голд» КХН-ниң директору (чөпшээрешкени-биле);
 Д.Х. Дансюрюм — «Тываресурс» КХН-ниң директору (чөпшээрешкени-биле);
 В.А. Двинский — Кызыл кожуунуң сайгарлыкчыларының хей-ниити каттыжышкынының удуртукчузу (чөпшээрешкени-биле);
 Р.Д. Доржу — Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хооилжудулга палатаның депутаты (чөпшээрешкени-биле);
 Н.Г. Дубровский — Тываның күрүне университетиниң директору (чөпшээрешкени-биле);
 В.И. Ендан — Тыва Республиканың көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының сайыды;
 Н.А. Кадралиева — Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының экономика, саң-хөө болгаш адырлар хөгжүлдизин эргелелдин начальниги, Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының удуртукчузу ооралакчызы;
 К.Ф. Каршиев — «Саян-Сервис» КХН-ниң директору (чөпшээрешкени-биле);
 Н.Х. Куулар — Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының тус чер бот-башкарылга органны-биле кадры ажылдажылга болгаш девискээр хөгжүлдизин эргелелдин начальниги;
 В.И. Лебедев — РЭА-ның Сибирь салбырының Тывага бодус курлавырларын комплекстиг шингээди алыр талазы-биле эртем-шинчилел институтун директору;
 А.Э. Монгуш — «Тывамолоко» ККБ-ниң

сорулгаларны шитпирилээринге сонуургалдыг бизнес-эштежилгелерин удуртукчуларыңдан, Тыва Республиканың яамыларының болгаш ведомстволарының удуртукчуларыңдан, улуг улутпуржурлардан болгаш сайгарлыкчылардан, ортумак болгаш биче бизнестин төлээлериниң санындан чөвүлел тургустунар.
 2. Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Чөвүлелдин даргазы болуп.
 3. Чөвүлелдин составын Тыва Республиканың Чазааның доктаалы-биле бадылаар.
 4. Бир эвес Чөвүлелдин кижигүнериниң чартындан хөйү хуралга олуржуп турар болза, Чөвүлелдин хуралы бүрүн эргелиг болуп.
 5. Чөвүлелдин шитпириңиң хөйүнүң үнү-биле хүлээп алыр.
 4. Чөвүлелдин ажил-чорудулгазының организациязы
 1. Чөвүлелдин хуралын эргежок чугула хемчеглер талазы-биле, чартык чылда чаңгыстан эвээш эвес удаа эрттирер.
 2. Чөвүлелдин Даргазының, Чөвүлел кижигүнериниң саналы-биле, ооң шитпириңге үндешил, Чөвүлелдин хуралының хүн айтырыын тургузар.
 3. Чөвүлелдин ажилының организастаарыңга болгаш информацияны хандырылганы Тыва Республиканың Чазааның Аппараты боттандырып чорудар.

Директору (чөпшээрешкени-биле);
 Е.Д. Монгуш — «Республиканың эртем-инновация төвү» сайгарлыкчы эвес кадры ажылдажылганы директору;
 С.Х. Монгуш — «Россельхозбанк» ААН-ниң Тывага регионалдыг салбырының директору;
 П.А. Морозов — Тыва Республиканың Өөрөдилге, эртем болгаш аныктарның политика сайыды;
 А.А. Невелин — «Ойна» алдын тывыкчыларының артелиниң директору (чөпшээрешкени-биле);
 В.Ч. Ооржак — Тыва Республиканың Хереглечилер эвилелиниң баштаар чериниң даргазы (чөпшээрешкени-биле);
 Б.И. Очур — «Сардаана» КХН-ниң директору (чөпшээрешкени-биле);
 С.И. Пешков — «Тываамебель» КХН-ниң директору (чөпшээрешкени-биле);
 В.В. Сат — «Фрактал» КХН-ниң директору (чөпшээрешкени-биле);
 Э.М. Содунам — «Урянхай» АУК КХН-ниң директору (чөпшээрешкени-биле);
 Р.М. Соян — Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлчилер палатаның өңчү, экономиктиг политика болгаш сайгарлыкчы чорук айтырыгларының талазы-биле комитеттин даргазы (чөпшээрешкени-биле);
 Г.В. Спрыгина — Каа-Хем кожуунуң сайгарлыкчыларының хей-ниити организацияның удуртукчузу (чөпшээрешкени-биле);
 Ю.И. Сүге — Танды кожуунуң сайгарлыкчыларының хей-ниити фондузунуң удуртукчузу (чөпшээрешкени-биле);
 В.Т. Ховалыг — Тыва Республиканың Чер болгаш өңчү харылзаалар сайыды;
 К.У. Чамзын — «ГАО-2» ААН-ниң чиигине директору;
 Ю.П. Южаков — Россия Федерациязының Төп банкының Тыва Республикада Национал банкының даргазы (чөпшээрешкени-биле);
 А.М. Юй — Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелдин директору.

Тыва Республиканың девискээринге күрүне байырлалдарын планнаар, белеткээр болгаш эрттирериниң Дүрүмүнүн дугайында

2007 чылдың май 17

Күрүне байырлалдарының политиктиг болгаш хей-ниитичи учур-дузазын, байырлалдың массалыг хемчеглериниң организастыг эрттирерин, хей-ниитиниң корум-чурумун камгалаарын, хамаатыларның хоойлу эзугаар эргелерин болгаш сонуургалдарын, чагайжыдылганы болгаш санитарлыг нормаларны сагыры сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:
 1. Тыва Республиканың девискээринге күрү-

не байырлалдарын планнаар, белеткээр болгаш эрттирериниң Дүрүмүн (кириген) бадылаар.
 2. Тыва Республиканың Чазааның «Тыва Республиканың девискээринге күрүне байырлалдарын планнаар, белеткээр болгаш эрттирериниң Дүрүмүнүн дугайында» 2003 чылдың август 19-та №586 доктаалын күш чок деп санаар.
 Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың май 17-де №616 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринге күрүне байырлалдарын планнаар, белеткээр болгаш эрттирериниң Дүрүмү

Байырлал хемчеглеринге белеткел болгаш байырлал хемчеглерин эрттирер турар үеде Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнының девискээр органнының, ТР-ниң тус чер бот-башкарылганының күүсекчи эрге-чагырга органнының ажилын дүүштүрер болгаш күштерин мөөнчел, байырлалдың массалыг хемчеглериниң организастыг эрттирерин, хей-ниитиниң корум-чурумун камгалаарын, хамаатыларның хоойлу эзугаар эргелерин болгаш сонуургалдарын, чагайжыдылганы болгаш санитарлыг нормаларны сагыры сорулга-биле бо Дүрүмнү кылып ажилдаар.
 1. Тыва Республикада:
 РФ-тиң Күш-ажыл кодекзиниң 112 чүүлүнде айтыканы күрүненн иити байырлал хүнери:
 Январь 1, 2, 3, 4 болгаш 5 — Чаа чыл байырлалы;
 Январь 7 — Христос бурганның төрүттүнген хүнү;
 Февраль 23 — Ада-чурттуң камгалакчызының хүнү;
 Март 8 — Бүгү-делегейниң херээженнер хүнү;
 Май 1 — Частың болгаш Күш-ажылдың байырлалы;

Май 9 — Тирилге хүнү;
 Июнь 12 — Россия хүнү;
 Ноябрь 4 — Улустарың чаңгыс эвиниң хүнү;
 Декабрь 12 — РФ-тиң Конституция хүнү.
 2. Тыва Республиканың «Тыва Республиканың байырлал хүнериниң дугайында» Хоойлузу эзугаар республиканың күрүне байырлалдары:
 Май 6 — ТР-ниң Конституция хүнү;
 Август 15 — Тыва Республика хүнү;
 Республиканың байырлалы Шагааның эртер хүнүн чыл санында ТР-ниң УХ ХП доктаалы-биле доктаадыр.
 Күрүне байырлалдары, Тыва Республиканың төөгүлүг хүнери, конунуң байырлалдарыңга тураскааткан байырлыг хемчеглерге белеткенип тура, бо дүрүмнү удуртулга кылып, байырлалдарың хей-ниитичи болгаш политиктиг учур-дузазын, оларны эрттирер турган чаңчыларын көрүп тургаш, эрттирер чугула.
 Байырлалдың хемчеглерин эрттиреринге ақшаландырышкын республиканың ол азы өске-даа байырлалдарга киржир азы эрттирер талазы-биле харысалгалыг күүсекчи органнының ындыг хемчеглер эрттирер дүрүмү эзугаар чарыгдалдар сметаларында көрдүнген.
 1. Планнаашкыны болгаш белеткел

1.1. ТР-ниң Чазааның Аппарадының, ТР-ниң Культура болгаш информация политиказы яамы, ТР-ниң Саң-хөө яамызының болгаш өске-даа ажилдакчылардан тургустунган ажилчин бөлүктү ТР-ниң Чазааның даалгазы-биле эртип турар чылдың октябрь 1-ге чедир тургузар. Ажилчин бөлүк ийи неделя хуусаа иштинде ТР-ниң Чазаанга келир чылын эртер байырларлардын, төөгүлүг хүннериниң болгаш республика хемчеглериниң чижек даңзын ажилдап кылгаш көргүзөр.

1.2. ТР-ниң Чазааның тургускан чуруму езу-гаар ноябрь 1-ге чедир ажилчин бөлүк дараа-зында чылда болур байырларлар, байырлыг хемчеглер белектээр болгаш эрттирер тала-зы-биле ажил-херекти дүүштүрер респу-бликаның организастыг комитетин (оон ыйай — республиканың оргкомитеди) тургузар бол-гаш ооң составының дугайында Тыва Респу-бликаның Чазааның доктаалының төлөвилелин кириер.

1.3. Төгүлүг болушкун, байырлар (оон ыйай — байырлар) болур хүнүнң ийи айдан эвээш эвес мурнунда хуусаада республиканың ор-гомитеди 30 хонук иштинде: байырларга бел-кел болгаш ону эрттирер хемчеглериниң планын ажилдап кылыр;

республиканың оргкомитединиң составын ылавилаар;

тус-тус хемчеглерни харыылаар болгаш байырлар хемчеглерин нитизи-биле харыы-лаар кол дүүштүрүкчү тодарайр;

ажылдап кылган материалдарга даян-гаш, доктаалдың төлөвилелин хүлээп алгаш, ТР-ниң Чазаанче кириер.

1.4. ТР-ниң Чазааның доктаалына даян-гаш, кожууннарны тус чер бот-башкарыл-галарының муниципалдыг органнары болгаш Тыва Республиканың хоорай округтарына 90 хонуктан эртпейн, бодунуң девискээринге байырлар хемчеглеринге белектенир болгаш эрттирер талазы-биле ажилдарның норматив-тиг актыларын ажилдап кылырын сумелээр.

Байырлар хүнүнге чедир 60 хонуктан орай-татпайн, кожууннарны болгаш хоорайларның оргкомитеди кылып чоруткан ажилдарының дугайында республиканың оргкомитеди илеткээр. Республиканың оргкомитеди тус-тус девискээрлерге эртер байырлар хемчеглери-нин белектел ажилдарына херек дузаы кадар болгаш дүүштүрүлгө ажилын чорудар.

1.5. Байырлар хүнүнге чедир 30 хонук артканда, байырлар хемчеглеринге белектел ажилдарының дугайында республиканың оргкомитеди ТР-ниң Чазаанга кылып чоруткан ажилдарының дугайында илеткээр.

1.6. Байырларга чедир 15-20 хонук арткан-да, республиканың оргкомитеди:

чалатканнарны даңзытын, оларның чурттал турар черлерин тодарайр, найысылал-дың болгаш республиканың аалчыларын да-кыыр транспортту болгаш транспорт биледин баш удур чагыдар;

кожууннарда болгаш хоорайларда байыр-лар хемчеглеринге белектел ажилдарының болгаш байырларга кайы хире белегиниң дугайында медээлери алыр;

бодунуң техниктиг байдалы-биле хөй улус чыгырына тааржыр айыыл чок чоруктуң негелдеринге дүгжүр спорт шөлдери болгаш

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июль 27-де «Тыва Республиканың Хамааты байдалының акт бижидилгезиниң эргелелиниң (агентилел) сайгарлыкчы

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ УЛУГ ХУРАЛЫНЫҢ ХООЙЛУЖУДУЛГА ПАЛАТАЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

«Россия Федерациязының хамаатыларының чагаа-бижиктерин көөр чурумнун дугайында» Федералдыг хойлуунуң Кызыл кожуунда күүселдезиниң чорудулгазының дугайында» айтырыг талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хойлуудулга палатазының Конституция эрге-хоойлу политиказының болгаш тус черниң бот-башкарылгазының талазы-биле комитединиң үнүшкүннүг хуралының сумелерин доктаадырының дугайында

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хойлуудулга палатазының доктаадыры болза:

1. «Россия Федерациязының хамаатыларының чагаа-бижиктерин көөр чурумнун дугайында» Федералдыг хойлуунуң Кызыл кожуунда күүселдезиниң чорудулгазының дугайында» айтырыг талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хойлуудулга палатазының Конституция эрге-хоойлу политиказының болгаш тус черниң бот-башкарылгазының талазы-биле комитединиң үнүшкүннүг хуралының сумелерин доктаадыр (капсырган).

2. Бо доктаалды болгаш айыттырган сумелерни Тыва Республиканың Чазаанче, Тыва Респуб-лика талазы-биле кол федералдыг инспек-торже, Тыва Республиканың хоорайларының,

Үнүшкүннүг хуралдың киржикчилериниң СУМЕЛЕРИ

«Россия Федерациязының хамаатыларының чагаа-бижиктерин көөр чурумнун дугайында» Федералдыг хойлуунуң күүселдезиниң чорудулгазының дугайында» айтырыгны чагаа-лажып көргөш, үнүшкүннүг хуралдың киржик-чилери дараазында чүүлдү демдегелер турар.

Россия Федерациязының Конституциязына болгаш Тыва Республиканың Конституциязына дүүштүр кижиниң болгаш хамаатының консти-туцияда көрдүнгөн эргелерин база хосталгаларын сагыыр болгаш камгалары күрүнеңиң хү-лээлгези. Күрүнеңиң эрге-чагырга органнарын-че база тус черниң бот-башкарылга органна-рыне кижиниң бурузунуң ал-боду билдиришкин-ниг кирер, база ол ышкаш тускайлаң болгаш коллективтиг чагаа-бижиктерин чорудар эрге-зин кижиниң болгаш хамаатының эргелерин база хосталгаларын мурнады көргөн принципке үндөйлөш, конституцияда доктааткан.

Конституцияның дүрүмнерин боттандырап сорулга-биле «Россия Федерациязының хамаа-тыларының чагаа-бижиктерин көөр чурумнун дугайында» Федералдыг хойлуунуң 2006 чылдың май 2-де күштүг болуп кирген. Бо Федералдыг хойлууда күрүнеңиң эрге-чагыргазының болгаш тус чер бот-башкарылгазының бүгү органна-рынның бүгү албан-дужаалдыг кижилериниң хамаатыларының чагаа-бижиктерин көөр, ол талазы-биле шийтирилериң хүлээп болгаш тургустунган хуусаада чылдагаларын айткан харыыны бээр хүлээлгелер тодараттыган.

Бо Федералдыг хойлуунуң Кызыл кожуунда

культура бажынарнының байырлар хемчеглери эртер черлерин тус черниң муниципалдыг ко-жуунуң чагыргазы биле Тыва Республиканың ИХЯ-зы тодарадып, дугуржулганы кылыр;

байырлар хемчеглериниң планында кудум-чуга эртер парад, колонналар эртер болза, ТР-ниң ИХЯ-зы, ОШАЧКИ эргелели-биле парадтың маршрутту, үези, ооң эртип турар үезинде орук-тарны дуглаарының дугайында чөлшээрел-гени кылыр;

ТР-ниң Кадык камгалал яамызы-биле бай-ырлар эртип турар черлерге дүргөн дуза чеди-рер албанның бригадаларының дежурный-лашкынының дугайында дугуржулганы кылыр;

ТР-ниң Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм агентилели-биле байырлар хемчеглеринге бараан садар организация, бүдүрүлгелериниң даңзызы болгаш оларның барааннарының ассортиментин дугуржуу алыр;

байырлар хемчеглериниң дугайында чырыдар массалыг информация чепсектериниң даңзызын тодарадыр.

1.7. Байырларга чедир ийи неделя арткан турда, кол дүүштүрүкчү болгаш республиканың оргкомитеди байырлар хемчеглеринге белектел хынаар. Кожууннарны оргкомитеттери тус черде сумуларны белектел хынаар.

1.8. Белектел ажилдарының үезинде респу-блика оргкомитеди херек таварылгада, ынчалза-даа неделяда чангыстан эвээш эвес катап хуралдаар.

1.9. Республиканың алдарлыг кижилерин, культураның көсүк ажилдакчыларын байырлар хемчеглеринче республика оргкомитеди хаара тудар, херек апарганда байырлар хемчег-леринге кириштирер.

II. Хемчеглерни эрттирери

2.1. Байырлар хемчеглериниң үези: пнтияца, суббота хүннеринде байырлар хемчеглери 23 шакка чедир болур, эртенинде ажил хүнү болур неделяның хүннеринде 22 шакка чедер.

2.2. Байырлардың массалыг хемчеглери организаастаарда дүргөн эмчи дузазы чедирер бригада болгаш өрт камгалалы; хемчеглер эр-тер мурнунда болгаш соонда девискээриниң арыглашкынын боттары болгаш тускы муниципалдыг бүдүрүлгө (дугуржулга езууга чарыг-далды төлөп) кылыр; бок урар хааржактар, контейнерлер; херек аларза, кожуун, хоорай чурт-такчыларының чоруур транспортун чагыдар.

2.3. Байырлар хемчеглери эртип турар чер-лерге болгаш ооң-биле кызыгаварлажып турар черлерге арага аймаа, шил савада суксуннар садары хоруглуу.

III. Түннел хемчеглери

3.1. ТР-ниң Чазааның Даргазының оралак-чылары, республиканың яамаларының болгаш ведомстволарының удуртукчулары, ТР-ниң Чазааның Аппарады, ТР-ниң Чазааның Дарга-зының Канцеляриязы массалыг байырлар хемчеглери эртирер болгаш байырларга белектел хынаар.

3.2. Байырлар хемчеглериниң эртеркөн түн-нелдериниң дугайында кожуун болгаш хоорайларда оргкомитеттер республиканың орг-комитединге илеткээр.

3.3. Республикага, байырлар хемчеглери-нин эртеркөн түннелдериниң дугайында кол дүүштүрүкчү ТР-ниң Чазаанга илеткээр.

болгаш ажил-чорудулганың орулга эккеп турар өске-даа хевирлеринден кирип турар акша-хөрөңгиниң учедунуң чурумунуң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында»

№ 764 доктаалыга өскерилгелер кириериниң дугайында

2007 чылдың ноябрь 21

Тыва Республиканың хойлуудулгазын Россия Федерациязының хойлуудулгазы-биле дүүштүрер сорулга-биле Тыва Респу-бликаның Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың 2007 чылдың июль 27-де «Тыва Республиканың Хамааты байдалы-ның акт бижидилгезиниң эргелелиниң (агентилел) сайгарлыкчы болгаш ажил-чорудулганың орулга эккеп турар өске-даа хевирлеринден кирип турар акша-хөрөңгиниң учедунуң

№ 1041 Кызыл хоорай

чурумунуң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында» № 764 доктаалыга дараазында өскерилгелерни кириер, ук доктаалдың болгаш Дүрүмнүң сөзүглелинде «сайгарлыкчы болгаш» деп сөстөрни ап кааптар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының хүлээлгезин күүсе-дип турар И.ЧУЧЕВ.

«Чаа-Хөлтепло» күрүнеңиң каттышкан бүдүрүлгезин тургузарының дугайында

2007 чылдың ноябрь 21

2002 чылдың ноябрь 14-те «Күрүнеңиң болгаш муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгелер дугайында» № 161 Федералдыг хойлууга, Чаа-Хөл кожуунуң Төлээлекчилер хуралының 2004 чылдың март 1-де шийтиринге үндөйлөп, Чаа-Хөлдүн котельнаязының турум ажылын ханды-рар сорулга-биле Тыва Республиканың Чаза-аның доктаадыры болза:

1. «Чаа-Хөлтепло» күрүнеңиң каттышкан бүдүрүлгезин тургузар.

2. Тыва Республиканың Чер болгаш өңчү-хөрөңги хамаарылгаларының яамызы:

«Чаа-Хөлтепло» күрүнеңиң каттышкан бүдүрүлгезиниң тургузукчу болур;

чаа тургустунган «Чаа-Хөлтепло» күрүне-ниң каттышкан бүдүрүлгезиниң эге фондузу кылдыр Чаа-Хөл суурунуң котельнаязының бол-гаш чылыг четкилериниң эт-хөрөңгизин салыр;

күрүнеңиң каттышкан бүдүрүлгезин Тыва

№ 1038 Кызыл хоорай

Республиканың күрүнеңиң өңчү-хөрөңгизиниң Даңзызынче кириер;

Тыва Республиканың Үлетпүр болгаш энерге-тика яамызы-биле кады бүдүрүлгени тургуза-ры-биле холбашкан эргежок чугула юридиктиг ажилдарны чорудуп, тургузукчу документилер-ни белектээр.

3. «Чаа-Хөлтепло» күрүнеңиң каттышкан бүдүрүлгези ТР-ниң Үлетпүр болгаш энергетика яамызының ведомство хамаарылгазында турар дээрзин айтыр.

4. Бо доктаалдың күүселдези дээш контро-льдуу Тыва Республиканың Чазааның Аппа-радының социал-экономиктиг комплекстиг хөгжүлдө эргелелинге дагыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының хүлээлгезин күүсе-дип турар И.ЧУЧЕВ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың февраль 27-де «Тыва Республиканың хамаатыларына 2007 чылда халас медицина дузазын чедирериниң магадылалдарының күрүне программаның саң-хөө нормативтериниң дугайында» № 292 доктаалыга өскерилгелер кириериниң дугайында

2007 чылдың ноябрь 20

№ 1035 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның актыларын федералдыг хойлуудулга-биле дүүштүрер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың февраль 27-де «Тыва Республиканың хамаатыларына 2007 чылда халас медицина дузазын чедирериниң магадылалдарының күрүне программаның саң-хөө норматив-териниң дугайында» № 292 доктаалыга дараазында өскерилгелерни кириер:

- а) доктаалдың адында «хамаатыларга» деп сөстүн соонга «Россия Федерациязының девискээринде» деп сөстөрни немээр;
- б) 1-ги пунктта «хамаатыларга» деп сөстүн соонга «Россия Федерациязының девискээринде» деп сөстөрни немээр;
- в) 2-ги пунктта « хамаатыларга» деп сөстүн соонга «Россия федерациязының девискээринде» деп сөстөрни немээр;
- г) 3-ку пунктта «хамаатыларга» деп сөстүн соонга «Россия Федерациязының девискээрин-

ге» деп сөстөрни немээр;

д) капсырылгаларын адында «хамааты-ларга» деп сөстүн соонга «Россия Федерация-зының девискээринге» деп сөстөрни немээр;

е) «Тыва Республиканың хамаатыларына 2007 чылда халас медицина дузазын чеди-риниң күрүне магадылалдарының программа-зының талазы-биле медицина дузазының чангыс хемчээлинге саң-хөө чарыгдалдарының саң-хөө нормативтери» деп капсырылганың «в» пунктузунда «161,80» деп саннарны «228,10» деп саннар-биле солдуур.

ж) алдыгы капсырылгада «128,10» деп саннарны «153,80»-биле солдуур.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

3. Доктаалдың күүселдези дээш контрольдуу Тыва Республиканың Чазак Аппарадының социал-экономиктиг комплекстиг хөгжүлдө эргелелинге дагыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының хүлээлгезин күүсе-дип турар И.ЧУЧЕВ.

Хамаатыларның чагаа-бижиктеринде айты-рыларны үчтээр, анализтээр болгаш түңнээр база хамаатыларның чагаа-бижик-теринде салдынган берге чүүлдерни күүседир харысгалгалыг кижилерин күүседириниң хуусааларын аразында контрольдаары болгаш херектерниң байдалдарын хынаары улуг ужу-рукталыг.

Үстүнде бижеэн чүүлге үндөйлөш база албан-дужаалдыг кижилериниң медээлерин дыңнап көргөш, үнүшкүннүг хуралдың киржикчилериниң сумелери болза:

1. Кызыл кожуунуң чагыргазына бол-гаш Кызыл кожуунуң көдээ суурлар-ының чагыргаларына:

хамаатыларның ал-бодун хүлээп алырын болгаш оларның чагаа-бижиктерин көөрүн организаастаарын бодунуң ажил-чорудулга-зының аңгы углангышкыны кылдыр ылгап алыр, хамаатыларның эргелерин болгаш хойлууда көрдүнгөн эрге-ажын камгалар, сагыыр тала-зы-биле, билдиришкин киргенерге оларның дилеглерин база саналдарын шийтирилээринге эң улуг дузаы кадар талазы-биле хемчеглери бүрүнү-биле алырын ажилдың сорулгазы кылдыр тодарайр;

комудалдары болгаш билдиришкиннерни катап кириерин болдуруп турар чылдагаан-нарны чок болдураарының талазы-биле хамаа-тыларның чагаа-бижиктери-биле ажилдың түн-нелдиг болурун бедидер талазы-биле немелде хемчеглерни тодарайр;

хамаатыларның ал-бодун хүлээп алырын организаастаарының болгаш бижимел база аас-биле кирген билдиришкиннер-биле ажилда-дарының талазы-биле көзөктөриң квалифи-кастыг кадрлар-биле быжылаар, хамаатылар-ны хүлээп алырына чугула байдалдары хандыраар;

специалистерниң планнаттыг сургакчы-лашкын ажылын хамаатыларның чагаа-би-жиктерин тус черге барып көөрүн идекпейл-гиттирер болгаш хамаатыларны үнүшкүн-гү хүлээп алырын кожуунга калбаа-биле ажылаар, ажылга массалыг информация чепсектериниң төлээлерин кириштирер;

хамаатыларның чагаа-бижиктеринде кирген, ооң иштинде кожуунуң девискээринде турар хөй-ниити каттыгышкынарның, бүдүрүлгелерге болгаш өске-даа организация-ларга кирген чагаа-бижиктеринде айтырыл-ларың анализин чорударын болгаш түннөп кылырын үргүлчү боттандыраар;

билдиришкин киргенериниң күштүг бооп турар хойлуудулга үндөйлөттүмнээш негелдерин күүседиринден ойталааш-кынарны долзуу-биле барымдаалаар;

планнаттыг хуралдарына «контроль шагын» доктаамал эрттирер болгаш хамаа-тыларның билдиришкиннери-биле ажилдар-ның байдалын оперативтиг хуралдарына көөр;

хамаатыларның чагаа-бижиктери-биле ажилды харылап турар ажилдакчыларга «Рос-

сия Федерациязының хамаатыларының чагаа-бижиктерин көөр чурумнун дугайында» Феде-ралдыг хойлууну күүседир айтырылгалар талазы-биле өөредилгени болгаш семинар-хуралдарны кожуун деннелинге үргүлчү эрттирер.

2. Кызыл кожуунуң Төлээлекчилер хуралына болгаш Кызыл кожуунуң көдээ суур хуралдарына:

«Россия Федерациязының хамаатылары-ның чагаа-бижиктерин көөр чурумнун дуга-йында» Федералдыг хойлуунуң боттандыраарга эргежок чугула нормативтиг эрге-хоойлу ак-тыларын, ооң иштинде хамаатыларның чагаа-бижиктери-биле ажилдарының чурумун болгаш хамаатыларның ал-бодун хүлээп алыр чурумну таарыштырып турар актыларны хүлээп алырының дугайында айтырыгы көөр;

«Россия Федерациязының хамаатылары-ның чагаа-бижиктерин көөр чурумнун дуга-йында» Федералдыг хойлуунуң кол дүрүмне-риниң дугайында информастиг-тайылбыр ажилды чурттакчы чоннуң аразына орга-низаастаар;

«Россия Федерациязының хамаатылары-ның чагаа-бижиктерин көөр чурумнун дуга-йында» Федералдыг хойлуунуң күүселдезин болгаш хамаатыларның чагаа-бижиктери-биле ажилдың кожуунда байдалын тус черниң Төл-лээлекчилер хуралының сессияларының ху-ралдарына база комитеттериниң хуралдарына үргүлчү көөр;

«Россия Федерациязының хамаатылары-ның чагаа-бижиктерин көөр чурумнун дуга-йында» Федералдыг хойлуунуң күүселдезиниң комиссиязын Кызыл кожуунга тургузарының дугайында айтырыгы көөр.

3. Тыва Республиканың Улуг Хуралы-ның Хойлуудулга палатазының Консти-туция эрге-хоойлу политиказының бол-гаш тус чер бот-башкарылгазының тала-зы-биле комитеди:

«Россия Федерациязының хамаатылары-ның чагаа-бижиктерин көөр чурумнун дуга-йында» Федералдыг хойлуунуң күүселдезиниң практиказын өөренир талазы-биле ажылын уламчылаар;

хамаатыларның хөй сангыг билдиришкин-неринге болгаш үнүшкүннүг хуралдың кир-жикчилериниң саналдарына үндөйлөш, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хойлуудулга палатазының Социал политика болгаш кадык камгалалының талазы-биле комитединге «төгериң толдур» эрттирер организаастаар, аңа хамаатыларны социал оран-бажын-биле хандыраар айтырыгы көөр;

Тыва Республиканың Конституциязының 52-ги чүүлүнге үндөйлөш, Тыва Республиканың «Тыва Республикада кижини эргелериниң талазы-биле Төлээтин дугайында» конституция хойлуунуң төлөвилелин чугаалажып көөрүн база хүлээп алырын дүргедер.

«Ырлар ырын төндүр ырлап каан...»

Антон Үержаа. Бо ат тыва чогаалга кандыг-ла-бир хамаарылгалыг кижги бүрүзүңге онзагай аялгалыг, уткашынарлыг, ындын-сырынныг дыңналыр. Бо кайгамчык шүлүкчүнүң чогаалдары-биле оода каксы-даа танышкан кижги ол олчаан ол одуругларны сагыш-сеткилиниң бир-ле булуңунга кадагалап арттырып алыр. Ынчалза-даа бо чүүлүмге тыва чогаалдың, тодаргайлаар болза, тыва шүлүк чогаалының эң-не чырык сылдыстарының бирээзи Антон Үержааның дугайында бижир бодавайн тур мен. Шүлүкчүнүң дугайында четче, долу, номчукчуга чедингир кылдыр бижир харык менде кайда боор. Чүгле бо удаада 2007 чылдың күстүң сөөлгү айының эң-не сөөлгү хүнүнде Тываның күрүне университетинге Антон Үержааның төрүттүнгенинен бээр 50 харлаар турганынга тураскааткан байырлыг кезээге барганымның дугайында сонургадып көрей.

Бо хевирлиг хемчеглерниң эгези черле бичи чалгааранчыг болгулар чүве. Чыгып келген студентилерге база ындыг болганы чугаажок. Ынчалза-даа меңээ, эртем, чогаал оран-делегейинден шагда ырап чорупкан кижиге кезээниң аалчыларын, студентилерни хажызындан хайгаарап көөрү безин дыка солун болду. Ат-сураглыг Александр Даржай (ол хүннерден эгелээш Тываның Улустуң чогаалчызы), Николай Куулар, Людмила Мижит, Лидия Иргит, Роман Лудуп, Борис Казырыкпай, Эдуард Мижит... артык тайылбыр-даа херекчок аттар. Ооң-биле кады Антон Үержааның өөнүң ишти Людмила Николаевна Күжүгет, уруу Айгуль болгаш чаңгыс чер-чуртууглары.

Кезээниң эрттирикчилери студент оол биле кыс ажыдышкын сөстөринге шүлүкчүнүң долчу намдары, амыдыралчы туружу, сагыш-сеткилиниң, угаан-бодалының онзагайларының дугайында ооң бодунуң-на шүлүк одуругларына даянып тургаш төөгүл берди. Ол үеде бодалымда «Үержааның бодунуң сагыш-сеткилинден бижип кааны кайгамчык одуруглары турда кандыг-даа артык хөй тайылбырның херээ чок чүве-дир» деп бодап олурдум.

Дараазында студент чораан чылдарывыста сайгарылга-критиктиг статьяларын четтикпейн манаарывыс эртемден Людмила Мижит шүлүкчүнүң «Ынак-тыр мен...» деп номунга хамаарышкан «Сеткилдиң чажыт чок илереди» деп илеткелин хөйге таныштырды. Ол-даа эртем шинчилелинге хамаарышкан илеткелди манаа кирип тургаш канчаар. Автор боду парладып үн-

дүре бээр чугаажок (азы шагдала парладыпкан-даа чадавас). Эртемденниң соондан келир үедеги аныяк эртемденнер – студентилерниң ооң мурнунда хүн болуп эрткен шүлүкчүнүң 50 харлаанынга тураскааттыг эртем-практиктиг конференциязынга шаңналдыг чер алган ажылдарын таныштырды. Бирги чер алган сайгарылга шүлүктерниң дылынга хамаарышкан.

Дараазында кезээниң эмин эрттир албан-езузу берген агымын Александр Даржай үрей каапты. Ооң солун боорда өөредиглиг сөстөрүнүң аайы-биле залга удуп олурган студентилер безин дирлип келген ышкаш болду. Антон Үержааның чогаалдык салым-чолунга бот-хууда чедирген хензиг-даа бол, үлүүнге чоргаарланып чоруурун демдеглевашаан, улуг чогаалчы шүлүкчүге хамаарышкан чырык сактышкыннары-биле үлешти. Чогаалчының чугаазындан бодум хуумда чаа чүүлдерни хөйү билип алган мен. Чижээ, Антон Үержааның ырлаар салым-чаянныг чорааны. «Антон Үержаа дег уяранчыг, ындынныг ырлар кижги дыңнаваан мен. Чогум черле шүлүкчүлер кончуг ырлар болур улус» дээн хоочун чогаалчының сөстери, шыны херек, меңээ ажыдышкын болду. Ырлап чоруур сеткилдиг болгаш чогаалчылар амыдыралды ындыг кайгамчык онзагай кылдыр сөстөргө илередип шыдаар болганнар-дыр. Александр Даржай ооң-биле кады, эрте амыдыралдан чарлып чоруткан салым-чаянныг кижилерге хамаарыштыр улустуң «ара каггаш чорупкан» дээн уткалыг сөстөринге чөлшээрешпезин демдег-

леди. Олар херек кырында амыдыралга кылдыр ужурулуг үлезин шуптузун кылып дооскаш, чоруткан деп чогаалчы бадыткаар болду. Ол Антон Үержааны өске-даа ам бистиң аравыста чок чогаалчылар дег «Ырлар ырызын төндүр ырлааш, бистен чарлып чоруткаш, мөңгөжирээн» деп санап турар. Ындыг харын, ырлар ырызын доослаан турган болза, оларның дугайында улустуң сактып артып каары чөгөңгиле боор. Шынап-ла, ырын ырлап дооскан дээр-ле чөптүг-дүр.

Кезээ болуп эртип турар үеде мээң сагыжымга чүгле чогаалдың эвес, а уран чүлдүң-даа ам бистиң аравыста чок төлээлери кирип шаг болду. Боттарының соондан бо хире кайгамчык исти кыска үе дургузунда арттырып кааш чоруптар салым-чаянныг кижилер канчап төрүттүнүп келир чүве ирги? Ол-ла шүлүкчүнүң кижги бүрүзүнүң сеткилинде аарышкылыг удазынын дырбай кааптар «Ыглаан сен бе?» деп шүлүүнге аялга чогаадып каан ыраажы Сергей Ондар суг болза. Бо одуругларга аялганы чүгле ол-ла чогаадып шыдаар турган боор ийин. Амыдыралда дыка кыска үеде чырыш кыгаш, талыгырже ырап чорупкан-даа болза, оларның изи балаттынмас. Ырлар ужурулуг ырын ырлап кааннар.

Кезээ дургузунда шүлүкчүнүң эш-өөрү, чоок улунуң сактышкыннарының аайы-биле тургустунуп келген шала муңгаш байдалды Антон Үержааның шүлүктериниң аянныг номчулга мөөрейи ескертти. Бо удаада студентилерни бичи шүгүмчүлөй кааптайн. Дыл, чогаал талазы-биле профессионал мергежилди барык чедип алган улустун аянныг номчулга талазы-биле чедишкени черле шоолуг эвес-тир. Ол-ла «Ыглаан сен бе?» деп шүлүктү ынчангы бистен ийи

Сөөлгү сөс орнунга. Келир чылдың республика бюджетинде тыва номнар үндүреринге чаңгыс көпөй-даа көрдүмээн. Ынчангаш келир чылын тыва номчукчуларывыска сонурганчыг эки шынарлыг тыва номнарның чырыкче үнери бергедежир-ле боор.

А ол-ла үеде үстүнде бижээнивис байырлалга уткуштур Антон Үержаага хамаарышкан үнелелдер, критиктиг чүүлдер, чоок улунуң сактышкыннарындан тургустунган номну байырлалдың организакчылары боттарының акша-хөрөңгизи-биле үндүрген болду. Ында кирген материалдар чүгле чогаалга хамаарылгалыг улуска эвес, а анаа номчукчуларга база сонурганчыг болуру чугаажок. Номнуң ады – «Силер-биле мөңгө шагда кады чоруур...»

Надежда ОЧУР.

2007 чылдың декабрь 3-те хемниң дожунче ойлуп киргеш, сугга дүшкениниң талазы-биле ийи онза болушкун республикага бүрүткеттинген.

ДОШ ЧУГА, ОВААРЫМЧАЛЫГ БОЛУҢАР!

Кызыл хоорайның «Суг мотор» клувунуң чанынга Восток райононунга УАЗ-469 маркалык автомашина дош адаанче ойлуп киргениниң дугайында медээ 11 шакта келген. Аас-кежин болуп когарал чок болган. Дош чуга болганындан сугже дүшкен машинаны амгы үеде уштуп алыр аргазы чок болуп турар.

Кара-Хаак — Кызыл аразында Би-Хемни кечер кежиге пассажирлерги автомашина дош адаанче кире берген деп медээни Тываның дилелге-камгалал отрядының дежурный пултузунга 16 шак ажып турда, дыңнаткан. Сугга дүшкөннерни камгалаар органнарның ажылдакчылары аңаа дораан четкеш, чүү болганын тодараткан. «Тойота-Хайс» деп бичежек автобустуң дугуйлары дош бустурга сугже кире берген, пассажирлер машинадан кончуг дүрген үнө халый бергеннер, когараан кижги чок. Аңаа турган хуу УАЗ-469 автомашинаның чолаачызы сугдан автобусту үндүр сөөртүп каан. Автобус үрелбээн, чолаачызы эрикче үндүр халыда берген.

Амгы үеде чедир күштүг соок болбааны-биле хемнерниң дожу доңмаан, чуга хевээр, ынчангаш чадаг кижилер болгаш автомашиналар дош кыры-биле кечери кончуг айыылдыг болуп турар. Кечер кылдыр демдектеп кагбаан дош кыры-биле кечери шуут хоруглуг, кижиниң амы-тынынга айыылдыг деп чүвени утпаңар.

ТР-ниң Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар агентилели.

Суд залындан

ТЕННИГ ХЕРИМ АРТЫНГА 25 ЧЫЛ ОЛУРАР

Арага ижип алгаш, калчаарап тенээш, кижги мөзүзүн оскунган бир чаш уругну күштээш, ийи чаш төлдү дерзинизи-биле өлүрген Бай-Хаак чурттуг 20 харлыг Эртине Салчакты Тыва Республиканың Дээди суду 25 чылда хосталгазын казып шииткен.

Бо айыылдыг үлүгедиг 2006 чылдың декабрь 29-та болган. 15 шакта эзирик Салчак төрелдериниң бажынының эжини соктаан. Бажының ээлери чок болган. Бирээзи беш харлыг, бичези үш харлыг угбашкылар эжикти ажыткан. Кел дивээн аалчы угбашкыларның улуун күштээш. Херечилерни чок кылып, чайладыры-биле угбашкыларның иелдирзин дерзинизи-биле өлүрүп каан.

Республика прокуратурунун ораакчызы Бадма Бадмаев удурткан дүрген-истелге бөлүүн республика прокуратура тургускан. Ооң составында ТР-ниң ИХЯ-зының кеземче херээ истрээр ажылдакчылары, республика прокуратуразының

Онза айыылдыг херектер истрээр эргелелиниң прокурор-криминализи, истекчилери кирген. Бөлүк кем-херек болган черге чеде бергеш, бо коргунчуг кем-херек үлүгеткеннге каразыттырып турар кижини дораан тыпкаш, тудуп хоругдаан. Ол өлүрүүшкүнге киришпээнин, бажыңга кирип келгеш, өлүртүп каан чаштарның мөчүзүн көргөш, корткаш, шагдааларга дыңнатпайн чоруй бардым деп, мегелеп өчүп турган.

Судка база чээрби харлыг Салчак күштээшкениге-даа, өлүрүүшкүнге-даа киришпээнин бадыткаарын одалдажып турган. Истелгени хоойлуудулга езуугаар дуржулгалыг, мергежилдиг истек-

чилер шын чорутканы-биле Салчактың коргунчуг кем-херекти үлүгеткени херечилерниң өчүү, эмчи-криминалистиг, суд-эмчи, генетиктиг, биологтуг, химиктиг экспертизаларның түнелдери-биле долу бадыткаттыганын. Салчактың чурттап турган бажынының аптара артынга чажырып кааны джинс чүвүрдө, курткада болгаш хөрөктээште хүрең дамдылар үш харлыг уругнуң ханы болганын генетиктиг экспертиза тодараткан. Салчактың хөрөктээжинге ылдыртына берген чораан баш дүгү база үш харлыг чашка хамааржырын молекуляр-генетиктиг экспертиза долузу-биле илереткен. Олышкаш өлүртүп каан уругларның чыткан черинде баш дүгү өлүрүкчү Салчактың болганын экспертиза бадыткаан.

РФ-тиң Кеземче кодекзиниң 131 чүүлүнүн 3 кезээниң «в» пунктузунда айыткан 14 хар четпээн чашты күштээш база РФ-тиң Кеземче кодекзинин 105 чүүлүнүн 2 ке-

зээниң «а», «в», «к» пунктуларында көрдүнгөн удурланып шыдавас кошкак шыдалдыг ийден хөй кижилерни күштээш, өлүргөн кем-херекти үлүгеткеннге Эртине Салчак буруулуг деп түнелге суд келген. Баш бурунгаар чоруткан истелге болгаш кем-херек үлүгедин тодарадып илередири-биле чыгган материалдар кеземче-байысаалга хоойлуларының негелделеринге дүүштүр кылдыганы. Экспертизаларның шуптузун бедик мергежилдиг, шыырак билилиг эксперттер кылган.

Бай-Хаакка болган коргунчуг дерзини үлүгедиг 2006 чылдың күзүнүнде Би-Хемниң Өк суурга үлүгеткен кем-херек-биле демей болган. Беш харлыг уругну күштээш, кады чораан дүңмазы-биле кады Өк хемниң суунче кирип охталган дерзини Алексей Дойнур ооң мурнунда бодунуң назы четпээн дүңмазын күштээш, 15 чылда хосталгазын казыттырып

шинтиргеш келзе-даа, оон бичиндаа «кижизидилге» ап шыдаваан. Дойнур 60 харлыг, ооң кара-бажыңга беш чыл олуруп, шыңгыы чурунуг колонияга 20 чыл чурттап шыдаары берге-ле боор.

Республика прокуратуразының килдис улуг прокурорлары, судка күрүне буруудадыкчылары Сайлык Садыр-оол биле Роланда Иргит олар өлүрүкчү Салчактың кылган үлүгединиң кижиниң арын-нүүрүңгө таарышпас коргунчуун, дерзинзин, кээргел чогуң килең-нээшкени-биле демдеглээш, Эртине Салчакты дээди яла-биле — бүгү назынында кара-бажыңга олурар кылдыр хосталгазын казып шидерин саналдааннар.

Тыва Республиканың Дээди суду Эртине Салчакты 25 чылда хосталгазын казып шииткен, ооң беш чылын кара-бажыңга олурар, артан 20 чылды шыңгыы чурунуг колонияга эрттирер. Оон ангыда шинтирген Салчак когараан уругларның авазынга моральдыг когаралды чедиргени дээш 500 муң рубльди, уругларны орнукшутканының шүүделдинге 91 муң рубльди төлээр.

Василий КРИВДИК.

КИЖИ БУРУЗУНГЕ ТААРЫМЧАЛЫГ

Найысылалда «Сүбей» спорткомплексинде дөмей конструкциялыг спорткомплексери кайда-даа чок. Тыва өг хевирлиг залдарны ийи ак шывыглар шыпкан, оларны тудуштур кылган хевир камналга талазы-биле эптиг.

170 кижиге таарыштыр кылган спортзалда тренажерлар девискээри, спорттун оюн хевирлеринге шөлдер, хурежир хевис, кызыгаарлыг арга-шинектиг кижилер, ооң иштинде коляска дузазы-биле шимченер кижилер күш-культура, спортка хандыкшып, ойнап болур дериг-херекселдер мында бар, кижиге бурузунга таарымчалыг эптиг арга көрдүнген. Оон аңгыда массаж кылыр кабинет, 50 кижиге чымченир чер, кылымал доштуг чунгу.

ХУУ КАПИТАЛ 41 МЛН. РУБЛЬ

Бо тудугга 250 млн. рубль чарыгаттынган. Акшаландырышкын республика болгаш федералдыг бюджеттерден аңгылаттынган. Бир дугаар деткичи төлевир 41 млн.рубльди Каттышкан үлетпүр корпорациязы (КҮК) кириген.

«Бизнестиң социал харыысалгазы – төлевилелдерниң күүселдезиниң чедишкенин көргүзүп турар ниитилелдин хуу капиталга хамаарылгазын илередир кол чылдагааннарның бирээзи. Ынчангаш Чазак улуг инвестиция төлевилелдерин боттандыраарда инвесторларны социал төлевилелдерге база кириштирерин албан деп көрүп турар. Элегеске хөмүр-даш тывыжын боттандыраар деп турар КҮК бо айтырыг талазы-биле биске уткуштур базымны кылган» – деп, ТР-ниң Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол санал турар.

«Силерге Красноярск хоорайның төлээлери безин адаарган турлар – деп, Күш-культура болгаш спорт талазы-биле федералдыг агентилелдин удуртукчузу Вячеслав Фетисов демдеглээн – Каас-чараш-ла оран-сава. Европа денелдиг!»

«Мен чажымдан конькилексээр, хоккей ойнаарына ынак чордум. Бистиң агаар-бойдузуvus үр ойнаарына таарымча чок, колдуу-ла думчук, кулактарывыс үжүдүр ойнаар чордуvus. Чайын хоккей ойнаары чоокка чедир-ле бүтпес күзел, фантастика кылдыр сагындырып турган. Ам херек кырында бүткен күзел-дир» – деп, КҮК-түн төлээзи, Енисей үлетпүр компаниязының директору Александр Брокерт чугаалаан.

Кылымал дошка бир дугаар эрткен хоккей маргылдаазы көрүкчүлерниң сагыш-сеткилинге кажан-даа уттундурбас бооп артып каар. Бир дугаар санны Сергей Макаров кири кагган деп башкарыкчы шын эвес дамчыткан чүве бооп-тур. Бир дугаарын В.Фетисов кириген, а С.Макаров ол үеде дыштанып орган. Кызыл команданың сан кириген спортчуларның аттары Альберт Ооржак, Дмитрий Самдан дээрзин хоккейге сонуургалдыларга дамчыдык-садым.

«Мындыг үениң эң сөөлүгү негелдезинге дүгжүл турар спорткомплексини туттунганы магалыгдыр. — деп, Европаның болгаш Олимпий оюннарнының чемпиону Евгений Давыдов чугаалаан — Удавас Россияның хоккейжи хоорайларына Кызыл база немежер.»

Бистиң «Ирбиш» команданың вратары Ф. Исаковту Сергей Макаров мактап, Быковка чугаалаар мен деп орган деп дыңнааш, 32 харлыг спортчуга шагда-ла мынчаар бодун көргүзүр арга турган болза, чыынды командага ол ойнаар турган ийик деп бодадым.

Шайбалыг хоккей Тывага сайзыраарының барымдаазы бар. Эске кожууннар командазы та канчаар белеткенип турган улус чүве билбес мен, Чаа-Хөл кожуунунуң Ак-Туруг командазы боттары сугну суг сөөртүр машина хелезилээш, куттургаш, суур чанынга кылымал чунгу кылып ап турар улус болгай, ол хире сонуургалдыглар Тывада бар болганда, шайбалыг хоккей база сайзыраар-ла боор. Ооң идик-хеви, дериг-

херекселиниң өртээ кандыг чүве ийик. Мону сайзырадыр болза, ойнаар үези, киржикчилери хөй болгаш, езулуг кадыкшыл быжыглар спорт ол деп санаар мен. Бистиң чаңгыс чер-чурттуvus С.Шойгу бүрүн дерээн вертолет-даа берип турду, мындыг онза спорт ордузу-даа туттуруп берди, туберкулез эмнелгезинге эм-таң-даа чорудуп берди, ооң тыва чону дээш кылган ижин, чоруткан ачыдузазын бижири болза, даңзы узун. Ам ооң ат-алдары, нүүрү дээш кижиге бүрүзү ак сеткилди ажалдап, тыва черниң сайзыралына шаа-биле үлүүн кирир эжурлуг бис.

БАЗА БИР МАСТЕР

Ноябрь 14-18 хүннеринде Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Михаил Куоковтуң чырык адынга тураскааткан Бүгүроссия чергелиг бокстуң «а» класының (спорт мастериның нормазын күүседир) маргылдаазы Кемерово облазының Междуреченск хоорайга болуп эрткен.

Аңаа ниитизи-биле 150 спортчу киришкен, 54 кг деңзилиг 16 спортчуларның аразына бирги черни Кызылда автоорук техникумунун бо чылгы доозукчузу, Красноярскиң Сибирь федералдыг университединде өөренип турар Александр Доржу (тренери Ш.Ш. Байков, күш-культура кафедрасының профессору, делегей чергелиг судья) алгаш (шаңналы 3 муң рубль), спорт мастериның нормазын күүсеткен. «Турнирниң эң шыырак боксеру» деп тускай шаңналга(телевизор) база төлептиг болган. Республиканың олимпийжи курлавырлар белеткээр тускай спорт школазы биле Сибирьниң федералдыг университединиң аразында дугуржулга езугаар А.Доржунуң ийи чыл дургузунда чедишкенин Тывага болгаш ол өөредилге черинге кайызынга-даа санаттынар деп ук школаның улуг тренери Борис Донгак дыңнаткан. Айлаң ДАРЖАА.

«ТываХАРЫЛЗААИНФОРМ»

ААН-ниң абонентилериниң кичээнгейинге

Харылзаштырар эрги АТС-6-ны амгы үениң саннарлыг станциязы-биле солаанындан декабрь 11-ден 23-ке чедир 6-xx-xx, 5-6x-xx, 5-7x-xx, 9-2x-xx деп саннар-биле эгелээн телефоннарның ажылынга үзүктелишкенин туруп болур.

Оон аңгыда 9-2x-xx деп саннар-биле эгелээн телефоннарны өскерттир: 9-21-xx деп саннарны 6-24-xx кылдыр; 9-22-xx деп саннарны 6-25-xx деп саннар-биле солуур.

Айтырыгларны дараазында телефоннардан айтырар: 2-33-31, 2-20-55.

Хөглүг, тывыгыр болганнар

Кызыл хоорайның караа четпестер ниитилелиниң эге организациязының болгаш караа четпестер бүдүрүлгезиниң ийи командазы хөглүглер болгаш тывыгырлар мөөрейинге ужуражыганы кылып, ачырдачыр тудушкан.

Бүдүрүлгениң командазын капитаны Геннадий Монгуш марш аялганың адаа-биле баштап алгаш үнүп кээрге, көрүкчүлөр адыш часкап уткуп алдылар. Дараазында команда кожамыктавышаан, танцы-сам-биле үнерге, «эр хейлер» деп деткээр үннер киржикчилерни улам хей-аът кириген. Айтырыглар

нарын болза-даа, Геннадий Монгуш, Чодураа Донгак, Чечек Ондар олар дарый харыылап, шыырак билиглиин көргүстүлөр.

Эге организациядан Евдокия Залуцкая «Как родная мать меня провожала» деп ырыны танчылавышаан, Мула Рамазанов омааш-биле аялгаларны, Сержиңмаа Ховалыг «Агитатор» деп ырыны, Александр Монгуш, Алдын-кыс Монгуш боттарының чогаатканы ырыларын күүсеткен. Чидиг демиселдин түнелинде карак четпестер бүдүрүлгезиниң командазы «Эрестер» тиңлээн.

Бо онза солун ужуражылгамөөрейни эрттиреринге хоорай чагыргазы, социал деткимче департаментизи улуг дузаны көргүскен. Ирина БЮРБЮ.

Шокар медээлер

«Мегафоннуң» харылзаазы

«Кызыл хоорайда албан езузу-биле «Мегафон» компанияның төлээ чери ажыттынган.

Республиканың сотулуг харылзааның рыногунда чаа компанияның тыптып келгени-биле ооң клиентилери чүгөл бодунга таарымчалыг тарифти шилип алыр эвес, немелде ачы-дузаны ажыглаар аргазы тургустунуп келген. Чаа харылзааның операторун шилип алырының эң-не кол шынары болза, республика девискээринден үнмейн чыткаш, эң-не чик өрте-биле чер-делегейниң кайы-даа булуңу-биле чугаалажып болур аргазы тургустунуп келген. Компания «Мегафон» бодунуң сотулуг харылзаазын республиканың дыка хөй кожууннарына салып четтигипкен.

Чединмес өг-бүлелерниң уругларын деткир

Кызыл хоорайның социал камгалал талазы-биле комитединиң ажылдакчылары хөй уругларлыг болгаш чединмес өг-бүлелерни хайгааралга ап, доктаамал рейдилерге үнүп турар.

Өг-бүлениң бир кижизи ажылдап турар өг-бүлелер, өскелерге көөрдө чүгээр байдалды болуп турарын рейдиниң түнели көргүскен. Чамдык өг-бүлелер электри энергиясында өреленгинден, чырык чок караңгы черде чурттал турар. Бо айтырыгны шинтирлээри-биле «Энергосбыт» ААН-биле безин чугааны чорудуп эгелээнер. Чамдык өг-бүлелерде уругларның бөдүүн кедер идик-хеви безин чок болуп турар. Оларга дузалаар талазы-биле тодаргай хемчеглерни хоорайның социал камгалал талазы-биле комитединиң ажылдакчылары ап чорудуп эгелээн.

Бистиң корр.

Чеди-Хөл кожуун чагыргазының аппараты кожуунуң чагырыкчызы Николай Иванович Дартай-оолга база оң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге угбазы
Кара-кыс Иванова
АДЫГ-ТЮЛЮШТУҢ
59 харлап чораш аар аарааш мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалды илередип тур.

Ленин, 18 дыңнадып тур

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының дежурный кезээниң медээзин езугаар алырга, 2007 чылдың ноябрь 26-дан декабрь 2-ге чедир республиканың девискээринге 60 кем-херек үүлгедиишкини бүрүткеттинген, ооң 44-түн дораан истеп илереткен. Бо үениң дургузунда 3 өлүрүшкүн, кижиниң кадыына өжегээр аар кемдээшкин чедирген 10 үүлгедиг, ооң иштинден бир кижиге амы-тынындан чарылган, 3 күштээшкин, 4 үптээшкин, 17 оорлашкын болган. Милицияның болгаш наркоконтроль ажылдакчылары наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлу езугаар эвес шыгжап болгаш ап чораш 5 факт-барымдааны илереткен. Республикага 2 орук-транспорт озал-ондаа болган, бир кижиге амы-тынындан чарылган.

Кызыл. Ноябрь 28-те эртенгиңиң 8 шакта республиканың төп эмнелгезинге хөргээне бижеткен 1978 чылда төрүттүнген хамааты Э. келген. Хемниң оң талазында дача ниитилелинде чурттап турар кижиге ол кады арагалааш, аас-дыл былаашкын

түннелинде бижеткеткен. Каразыттырган кижиге туттурган. РФ-тиң Кеземче кодекзиниң 111 чүүлүнүн 1 кезээ-биле кеземче херээн оттурган.

Кызыл. Ноябрь 29-та Лопсанчап кудумчунуң бир бажынының подъездизинге 16-17 хире харлыг оолдар 8 классың өөреникчизиниң сотулуг телефонун күш-биле былаап алгаш чоруй барган дугайында медээ милицияга келген. Шагдааның дүрген-истелге чорудар бөлүү чогуур хемчеглерни алганындан каразыттырган үш аныяк кижини тудуп алган, олар студентилер болган, бирээзи мурнунда шинтирип чораан. РФ-тиң Кеземче кодекзиниң 161 чүүлүнүн 2 кезээ-биле кеземче херээн оттурган.

Кызыл. Ноябрь 26-да милицияга пенсионер кижиге чедип келгеш, ноябрь 24-те таныттынмас кижилер ооң бажынының балконундан киргеш, песец болгаш норка кежинден кылган ийи бергүн оорлай бергенин дыңнаткан. Шагдаалар истелгени дүрген чоруткаш, кем-херек үүлгедиишкининге каразыттырып турар кижини тудуп алган, ол мурнунда шинтирип чораан хамааты С. болган. Бөрттерни ээзинге эгиткен.

ТР-ниң ИХЯ-ның парлалга албаны.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, үлетпүр — 2-17-09, 2-40-77. e-mail: shyn@tuv.ru

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 8585. Чагыг 149.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.